

З-БОБ. ИХТИСОСЛАШГАН ЖУРНАЛИСТИКАНИНГ АХЛОҚИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ.

1.1. Сайловни ёритаётган журналистнинг касб одоби тамойиллари

Режа:

1. ОАВнинг сайлов жараёнидаги фаолияти.
2. Сайловни ёритаётган журналистга қўйиладиган қонуний талаблар.
3. Сайловни ёритаётган журналистга қўйиладиган ахлоқий талаблар.
- 4.

Асосий тушунчалар: Европа Парламенти, сайлов, сайловолди ташвиқоти, сайлов кампанияси, референдум, имиж, депутат, парламент ҳуқуқи.

Мавзу бўйича адабиётлар:

1. *H. Нурматов, Ж.Абдуллаев Сайловлар ва ОАВ. Т.: 2009. –б.51*
2. *P. Кувватов. ОАВ ва сайлов жараёнлари.02.09.2014*
3. *H.Нурматов, Н.Қосимова. Сайлов жараёнларини ёритшида оммавий ахборот воситаларининг роли. Журналистлар учун амалий қўлланма. – Т.: “Ўзбекистон”, 2014. 109 б.*
4. *Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссиясининг жорий архиви*

Сайловни ёритишида ОАВга бир қанча қонуний талаблар қўйилади. Бу, ўз навбатида, ушбу сиёсий жараённинг очик, ошкора ва қонунларга мос тарзда ўтишини таъминлайди. Бунинг учун сайлов жараёни бўйича ахборотлар ҳақиқатга тўғри келиши ҳамда номзодлар, сиёсий партияларнинг қонуний манфаатлари бузилмаслиги лозим.

Ўзбекистон Республикасининг “Оммавий ахборот воситалари тўғри-сида”ги қонуни 6-моддаси “Оммавий ахборот воситалари эркинлигини суистеъмол килишга йўл қўйилмаслиги” деб номланади. Бу моддада, асосан, еттига муҳим

йўналиш бўйича суюистеъмолликларга йўл қўйилмаслиги белгиланган бўлиб, уларнинг ҳаммаси конституциявий қоидалар талабларидан келиб чиқсан.

Хусусан, оммавий ахборот воситаларидан:

Ўзбекистон Республикасининг мавжуд конституциявий тузумини, худудий яхлитлигини зўрлик билан ўзгартиришга даъват қилиш; уруш, зўравонлик ва терроризмни, шунингдек диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғояларини тарғиб қилиш;

давлат сири бўлган маълумотларни ёки қонун билан қўриқланадиган бошқа сирни ошкор этиш;

миллий, ирқий, этник ёки диний адоват қўзғатувчи ахборот тарқатиш;

агар қонунда бошқача қоида назарда тутилмаган бўлса, гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни тарғиб қилиш; порнографияни тарғиб этиш;

қонунга мувофиқ жиноий ва ўзга жавобгарликка сабаб бўладиган бошқа ҳаракатларни содир этиш мақсадида фойдаланишига йўл қўйилмайди.

Бундай суюистеъмолликларнинг тақиқланишига қаратилган қоидалар соҳага доир бошқа қонунлар моддаларида ҳам мавжуд.

Ўзбекистон Республикасининг “Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонуни 7-моддасида фуқаролар ёки бошқа ахборот манбалари томонидан ихтиёрий равишда маълум қилинган махфий хабар, шунингдек, факт ёки воқеалар журналистика соҳасининг сири сифатида қонунлаштирилган. Ушбу модданинг иккинчи бандига кўра, журналистнинг журналистика соҳаси сири ҳисобланадиган маълумотларни бу маълумотлар манбаининг розилигисиз ошкор этиши, шунингдек, улардан ўзининг ғаразли манфаатлари ёки учинчи шахслар манфаатларини кўзлаб фойдаланиши тақиқланади.

Ўзбекистон Республикасининг “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида”ги қонуни 13-моддасида: “Жисмоний шахсларга тааллукли шахсий маълумотлар махфий ахборот тоифасига киради”, деб белгилаб куйилган. Демак, сайлов жараёнларида журналистлар, оммавий

ахборот воситалари бундай ахборотни тарқатишда қонун талабларидан келиб чиқиши зарурлиги тақозо этилади.

Сайлов кампаниясини ёритаётган ОАВ ёки журналистга қўйиладиган талаблар қуйидагилардан иборат:

- Сайлов жараёни бўйича ахборотлар ҳақиқатга тўғри келиши керак;
- Номзодлар, сиёсий партияларнинг қонуний манфаатлари бузилмаслиги керак;
- Номзодлар, сиёсий партиялар учун тенг эфир вақти ёки нашр майдони ажратилиши керак;
- Ташвиқот материаллар тақдим этган номзод ёки сиёсий партия розилигисиз таҳрир қилинмаслиги керак.
- Нашрлар у ёки бу сиёсий партияга даврийлик ёки тиражда устунлик бермаслиги зарур;
- Муассислари (кузатув кенгашлари ва бошқа органларнинг аъзолари) тегишли сиёсий партиялар, депутатликка номзодлар ва уларнинг ишончли вакили бўлган компаниялар, ташкилотлар хайрия фаолиятини ёритмаслик;
- Ҳуқуқи, қонуний манфаати бузилган партияга, номзодга раддия билан чиқиш имкониятини тақдим қилиш.

Агар журналист сайлов жараёнида номзод, у ёки бу партиядан кузатувчи, у ёки бу номзод ишончли вакили ёки уларга тўғридан-тўғри қариндошлиқ ҳолатида бўлса, унинг сайлов жараёнини ёритишда иштирок этиши, шунингдек сайлов жараёнини ёритишда журналистнинг партия аъзоси бўлиши тавсия қилинмайди.

Журналист сайлов куни қуйидагиларни бажариши мумкин:

- Сайлов участкасида ҳозир бўлиш;
- Сайлов жараёни, сайлов қутилари ҳолати, сайловчиларнинг яширин камерага кириб чиқишини кузатиши;
- Қайд қилиши, сурат ёки видеога олиши;
- Сайлов участкасидан ташқарида тегишли сайлов комиссияси вакили, кузатувчилар, ишончли вакиллар, сайловчилардан интервью олиши.

Журналист сайлов куни қуийдагиларни бажариши мумкин эмас:

- Сайлов участкасидаги ваколатли вакилларга ёрдам бериши;
- Сайлов жараёнига халақит қилиши;
- Сайловчига бюллетенни тўлдиришга кўмаклашиши;
- Бюллетенни санашга ёрдам бериши.

Шундай қилиб, сайлов кампанияси мобайнида сайлов комиссияларининг ОАВ билан алоқаларини таъминлаш, мустаҳкамлаш ва ривожлантириш долзарб аҳамият касб этади. Чунки сайлов комиссиялари фаолиятининг асосий принципларидан бири ошкоралик ва очиқлик тамойилидир. Бундан ташқари, сайлов комиссиялари сайловчилар, сиёсий партиялар, уларнинг ваколатли вакиллари, кузатувчилари, номзодлари, ишончли вакиллари билан бевосита ҳамкорлик қиласи. Сайлов комиссиялари ОАВ билан алоқаларни ривожлантиришда босма оммавий ахборот воситалари, телевидение, радио, Интернет тармоғи, веб-сайт, электрон почта, он-лайн конференциялар, он-лайн форумлар, ахборот-коммуникатив технологиялар имкониятларидан кенг фойдаланади ва бу борада матбуот хизматларига таянади. Пировард мақсадида медиа рилейшнз фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамлаб қўйилган ва кафолатланган сайлов ҳуқуқидан тўлақонли фойдаланишлари учун зарур шарт-шароитлар яратишга қаратилгандир.

Савол ва топшириқлар:

1. Сайловни ёритаётган журналистга қандай қонуний ва ахлоқий талаблар қўйилади?
2. Сайлов куни журналистга нималар мумкин ва нималар мумкин эмас?
3. Сайлов комиссияси ОАВ билан муносабатда қандай имкониятлардан фойдаланиши мақсаддага мувофиқ?

3.2§. Парламент журналистининг касбий мажбуриятлари ва ахлоқий тамойиллари

Режа:

1. Парламент журналисти.
2. Парламент журналистининг касбий мажбуриятлари.
3. Парламент журналистининг ахлоқий тамойиллари.

Асосий тушунчалар: парламент, икки палатали тизим, депутат, Европа Парламенти, парламент комиссияси, парламент чақириғи, пророгация, сенъорен-конвент, Экспозе, Сенъорен-конвент.

Мавзу бўйича адабиётлар:

1. *Н.Нурматов, Н.Қосимова. Сайлов жараёнларини ёритшида оммавий ахборот воситаларининг роли. Журналистлар учун амалий қўлланма.* – Т.: “Ўзбекистон”, 2014. 109 б.
2. *“Давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари ахборот хизматлари фаолиятини такомиллаштириши – жамоатчилик билан самарали ҳамкорликнинг муҳим омили” мавзусидаги республика семинар-тренинги материаллари. 2013*
3. *Дюги Л. Конституционное право. -М., 1908.*
4. *Белоусов М. Конституционное право зарубежных стран. <http://www.razlib.ru>*

Парламент журналисти Парламент ва аҳоли ўртасида воситачидир. Шу боис Парламент фаолиятини ёритишида журналист холислик, ишончлилик ва тезкорлик тамойилларига риоя этиши зарур. Парламент журналисти аввало:

- Парламент фаолиятини фақат холис ва ҳаққоний ёритиши лозим.
- Парламент ва депутатлар ҳақида факт йиғиш жараёнида ахборотни ёлғон йўллар, қўрқитиши ва таъмагирлик билан олмаслиги керак;
- Парламент ёхуд депутат ҳақида нотўғри ахборот тарқатилганда ўзи фаолият юритадиган ОАВ орқали дарҳол расмий раддия бериши керак;

- интервью пайтида сұхбатдошига босим үтказмаслиги ва яширин ҳолда диктофон ва бошқа ёзув қурилмасидан фойдаланмаслиги зарур;
- фақатгина ишончли ахборот манбаларидан олинган маълумотларни чоп этиши керак;
- ахборот кампанияларини фуқаролар ва ташкилотлар дискредитацияси мақсадида үтказиш тақиқланади;
- агар узатилаётган хабардаги фактлар аниқ бўлмаса, телетомошибин ёки радиотингловчи янгиликни икки ёки уч томонлама тушуниши мумкин;
- миш-мишларга йўл қўймаслиги зарур;
- қандай ҳолатда ва қандай кўринишида бўлмасин ўзининг сиёсий хайриҳоҳлиги ёки аксинча кайфиятини депутатлар фаолиятини ёритишида намоён этмаслик керак;
- холис ахборот ўрнига бўлаётган воқеаларга оид ўз фикр-мулоҳазаларини баён этмаслик зарур;
- етарлича текширилмаган ахборотдан фойдаланмаслик зарур;
- депутатларнинг тасодифий айтилган, аммо сиёсий маслагига мутлақо мос тушмайдиган маълумотлардан иборат гапларини ёритмасликлари керак;
- депутатлар фикр-мулоҳазаларидан иқтибослар беришда суиистеъмолликка йўл қўймасликлари зарур;
- мафкуравий ёрлиқлар, ҳақоратомуз иборалар ва шу каби бошқа номатлуб сўзларни кўлламасликлари лозим.

2006 йил 23 марта бўлиб ўтган “Оммавий ахборот воситаларини эркинлаштириш – жамиятнинг демократлаштиришнинг энг муҳим омили” мавзусидаги конференцияда республикадаги босма оммавий ахборот воситалари ва ахборот агентликлари томонидан “Босма оммавий ахборот воситалари ва ахборот агентликлари хартияси” қабул қилинган бўлиб, унга кўра¹:

¹ Н.Нурматов, Н.Қосимова. Сайлов жараёнларини ёритишида оммавий ахборот воситаларининг роли. Журналистлар учун амалий қўлланма. – Т.: “Ўзбекистон”, 2014. 109 б.

- ўз фикр ва қарашларини эркин ифода этадиган шахс ёки ижтимоий гурух, аввало, мунозара маданияти қоидаларига амал қилиш, аниқ, асосланган мақсадларга эга бўлиш, бирон дастурий вазифани унинг оқибати учун жавобгарлик билан бирга зиммага олиш зарурлиги хусусидаги қоидага риоя этиш;
- фикрлар ва қарашлар ранг-баранглиги қонун талабларига, миллий манфаатлар ва умуминсоний қадриятлар, халқимизнинг маънавияти, одоб-ахлоқига зид бўлмаслигини ёдда тутиш;
- ижтимоий манфаатлар ва умуминсоний қадриятларга риоя қилишда профессионал фаолиятнинг барча ҳолатларида етук фуқаролик хусусиятларини намоён қилиб, алоҳида шахс ҳуқуқларини тан олиш;
- юксак инсонийлик фазилатларни намоён этиб, шахс шаъни ва қадр-қимматига ҳурмат билан қараш, умумқабул қилинган ахлоқ меъёрларини такомиллаштириш;
- ўқувчи ҳукмига кимнингдир шахсий эҳтиросларига эмас, мутахассис мулоҳазаларига асосланган таҳлилий материаллар ҳавола қилиш;
- журналистика жанрларидан оқилона ва маҳорат билан фойдаланиш, далиллар ва воқеликни бузиб кўрсатувчи усуллардан қочиш;
- ахборот йиғишнинг махфий усулларидан фақат фавқулодда вазиятларда, яъни жамоатчилик осойишталиги ёки одамлар ҳаётига жиддий хавф юзага келганда ёхуд жамият учун алоҳида муҳим бўлган матнни қўлга киритишнинг бошқа имконияти бўлмагандан аудиторияни хабардор этган ҳолда фойдаланиш, маълумот олиш учун манбалар билан ишлашда маънавият ва ахлоқ меъёрларидан четга чиқмаган ҳолда қонунга мувофиқ ҳаракат қилиш;
- материаллардан манфаатдор бўлган манбаларга ҳақ тўламаслик;
- ахборот мазмунини ташқи таъсир эмас, балки далил ва воқеалар асосида тайёрлаш;
- маълумот олишда жисмоний ва юридик шахсларнинг рад этиш ҳуқуқларини ҳурмат қилиш, ахборот олишнинг қонун билан кафолатланган ҳолатларидан

ташқари ҳолларда босим ўтказмаслик, товламачиликка йўл қўймаслик, одоб қоидаларига риоя қилиш;

—мақола ёзганда одамни камситадиган ҳар қандай эҳтиётсиз мулоҳаза, танбех ва киноялардан, айниқса, унинг ирқи, миллати, дини, муайян жисмоний камчилиги ва касаллигини пеш қилиб иззат-нафсига тегишдан, исм-шарифи, ташқи кўринишидан кулишдан, суд қарорисиз унга жиноятчи сифатида қарашдан тийилиш;

—бирон маълумотдан фойдаланаётганда унинг аниқлиги ва тўғрилигига ишонч ҳосил қилиш, барча ахборотларнинг аниқлиги ва ҳаққонийлигини белгилашнинг юқори меъёрларига амал қилиш ва бошқа бир қатор профессионал қоида ва меъёрларга амал қилишни ўз зиммаларига олганлар.

Шу билан бирга, мазкур Конференцияда “Босма оммавий ахборот воситалари ва ахборот агентликлари журналистларининг ахлоқ-одоб кодекси” ҳам қабул қилинган бўлиб, унга биноан, журналист ўз вазифасини адo этишда қуидагиларга амал қилиши шарт:

—объектив воқеликни рост акс эттириш орқали одамларнинг ҳаққоний ва рост ахборот олишини кафолатлаши;

—умумэътироф этилган ахлоқ-одоб меъёрлари, шунингдек, ўзаро муносабатлар мезонларига риоя этиши, гўзал инсоний фазилатларни намоён қилиши, инсон шаъни ва қадр-қимматини хурматлаши;

—инсон шаъни ва унинг шахсий ҳаёт кечиришга бўлган ҳукуқини хурмат қилиши, халқаро ҳукуқ ва миллий қонунлар талабларига мувофиқ инсон ҳукуқлари ва унинг шаънини ҳақоратлар, ғийбатлар, уйдирма ва айбловлардан ҳимоялаши;

—оммавий ахборот воситаларидан жамият манфаатларига, шахс ҳукуки ва унинг қонуний манфаатларига зид равишда фойдаланиш, шунингдек, уруш, зулм ва зўровонлик, миллатлараро зиддиятлар, миллий, ижтимоий ва диний келишмовчиликларни тарғиб қилиш, порнографияни тарқатиш, жамоатчилик фикрини чалғитиш ва ошкораликни монополлаштиришда фойдаланишга йўл қўйилмаслигини ёдда тутиши;

–жамият манфаати йўлида хизмат қилиш ўша жамият ва фикрлар хилма-хиллигини акс эттириш асносида воқеа ва масалаларни ёритаётиб, жўн ва юзаки ёндашувларга йўл қўймасликни тақозо этишини тан олиши;

–тажовузкор урушлар, қуролланиш пойгалари, зўравонлик, золимлик, нафрат ва камситишнинг ҳар қандай шаклларини тарғиб қилиш ёки оқлашдан тийилиши;

–ўзбек халқининг анъаналарини сақлаш ва ривожлантиришда ўз масъулиятини тушуниши.

Шу ўринда журналистнинг касб маҳорати нималардан иборат эканлиги ҳақида ҳам фикр юритиш мақсадга мувофиқдир. Журналистнинг касб маҳорати, мутахассис олимларнинг фикрига кўра, қуидагилардан иборат:

–касби билан боғлиқ барча ишларни вижданан, адолатли, ҳалоллик ва қатъият билан бажариш, мулоҳаза билан иш юритиш;

–ўз ўқувчиларида бошқа халқларнинг эҳтиёжларини жинси, ирқи, тили, миллий мансублиги, диний қарашлари ва ғоявий эътиқоди қандай бўлишидан қатъи назар, ҳисобга олиш ҳиссини уйғотиш орқали миллатлараро муносабатлар маданияти тарбиясига кўмаклашиш;

–айбини суд исботламагунча, ҳар бир одам айбиз, деган қоидага амал қилиш;

–шахсий эҳтиросларга эмас, мутахассис мулоҳазаларига асосланган таҳлилий ахборотларни тарқатиш;

–ахборот манбайнинг махфийлигини химоялаш бўйича барча мажбуриятларни бажариш;

–ахборот мазмунига сиёсий таъсир кўрсатишга ҳаракат қилувчиларга, шунингдек, хабар тўпловчи ёки тарқатувчи шахсларни қўрқитишга уринувчиларга қарши туриш;

–ўқувчилар билан очиқ мулоқотда бўлиш, жамоатчиликнинг ўз фаолиятига нисбатан одил талабларини тўғри қабул қилиш, танқидга жавоб бериш имкониятларини яратиш ҳамда мавжуд хатоларни тезлик билан тўғрилаш орқали одамларнинг оммавий ахборот воситаларига бўлган ишончини мустаҳкамлаш;

–маълумот олишда жисмоний ва юридик шахсларнинг рад этиш хуқуқларини хурмат қилиш, ахборот олишнинг қонун билан кафолатланган ҳолатларидан ташқари барча ҳолларда босим ўтказмаслик, товламачиликка йўл қўймаслик, одоб қоидаларига риоя қилиш;

–журналистлар ҳамкорлигининг мақсад ва манфаатлари муштараклигини хурмат қилиш, касбий бирдамликни жамиятдаги барқарорлик ва ўзаро ишонч муҳитининг муҳим омили сифатида баҳолаш;

–ҳокимиятга жамият ҳаётини бошқаришни амалга оширишга мўлжалланган муҳим ижтимоий институт сифатида хурмат кўрсатиш;

–ушбу касбнинг энг яхши вакилларидан ўrnak олиш;

–ахборот ва коммуникация соҳасидаги халқаро муносабатларни кенгайтиришга қўмаклашиш, тинчликни, халқлар ва давлатлар ўrtасидаги дўстона алоқаларни муҳофаза қилиш ва мустаҳкамлаш; барча ҳолатларда Ўзбекистон Республикаси ва унинг фуқаролари манфаатлари устуворлигини тан олиш².

Шундай қилиб, юқорида зикр этилган тавсиялар Парламент журналистиининг масъулияти, одоб қоидалари ва касбий мажбуриятларига, шунингдек, Парламент фаолиятини кенг ошкоралик асосида тузилиши принципига амал қилган ҳолда фаолият юритишга хизмат қиласди.

Савол ва топшириқлар:

1. Парламент журналистиининг касбий ахлоқи деганда нималарни тушунасиз?
2. Парламент журналистига қандай касбий мажбуриятлар юкланади?
3. Журналистнинг касб маҳоратига нималар киради?

3.3.Бола мавзусини ёритишида журналистга қўйиладиган талаблар

² Н.Нурматов, Н.Қосимова. Сайлов жараёнларини ёритишида оммавий ахборот воситаларининг роли. Журналистлар учун амалий кўлланмана. – Т.: “Ўзбекистон”, 2014. 110 б.

Режа:

1. Болалар мавзусини ОАВда ёритишида журналистларга қўйиладиган талаблар.
2. Болалар мавзусини ёритишида журналист одоб-ахлоқ меъёрлари.
3. Болалар учун мўлжалланган нашрлар.

Асосий тушунчалар: бола, етим бола, ижтимоий ҳимояга муҳтоҷ бўлган болалар, ногирон бола, бола хуқуқи, имконияти чекланган болалар, алоҳида эҳтиёжли болалар, ўқитишида муаммолари бор болалар.

Мавзу бўйича адабиётлар:

1. *Атақулова Э. Кичкинтой қалби – Ватан ичра ватандир!*
(Я.Саъдуллаева билан сұхбат)// “Маърифат” газетаси 2012, 2-июнь
2. *Трубицына Л. Оммавий ахборот воситалари ва психологик жароҳат.*
Мақолалар тўплами. –Москва., 2002. 3-4-бетлар.
3. *Жамилова Б. Ўзбек болалар публицистикаси.-T., “Фан” нашриёти,*
2006.

Бугунги кунда Ўзбекистонда “Тонг юлдузи”, “Класс” газеталари ва “2x2”, “Знайка”, “Ғунча” “Гулхан”, “Родничок”, “Ёш куч”, “Синфдош” каби журналлар, “O‘zbekiston”, “Sport”, “Yoshlar”, “Madaniyat va ma’rifat”, “Dunyo bo’ylab” ва “Toshkent”, “Navo”, “Bolajon” телеканаллари, “Yoshlar”, “Орият доно”, “Masha’l”, “Пойтахт” радиоканалларининг ҳар бирида болалар учун кўрсатув ва эшилтиришлар мавжуд. “Yoshlar” телерадиоканали қошида 2013 йил 1 июнь куни очилган “Bolajon” телеканалидаги кўрсатувлар кундан кунга мазмунан бойиб бормоқда. Айтиш жоизки, мазкур ОАВ болалар аудиторияси учун қизиқарли бўлган ахборотларни етказади. Бунда болаларнинг тили, дунёқараши, қизиқишлари, ўй-фикрлари тўлақонли акс этиши уларнинг хоҳишистаклари, таклифлари асосида амалга оширилади. Шу боис, болалар ўз нашрларини қизиқиб ўқийдилар, кўрсатувларни томошақилиб, радиодаги

ўзлари учун мўлжалланган эшиттиришларни мароқ билан томоша қиладилар. Унда ўзлари ҳам иштирок этишга ҳаракат қиладилар.

Болалар масалаларининг ОАВда ёритилиши ҳақида гап кетганда, аввало катталар журналистикаси билан болалар журналистикасининг ўхшаш ва фарқли жиҳатларини яхши ажратиб олиш керак бўлади.

! Ўхшаши жиҳати: болалар ва катталар журналистикасининг ўхшашилиги ҳар иккаласи ҳам аудиторияга ахборот узатиш билан шугилланади.

!Фарқли жиҳатлари:

- аудиториянинг турлича эканлиги; яъни, болалар журналистикаси аудиториясини 5-14 ёшгача бўлган болалар ташкил этади;
- болалар журналистикаси катталар журналистикасига қарагандা ижодий жиҳатдан мураккаброқ;
- болаларнинг борлиқни ҳали ўз дунёларида, тассавурларида кўрадилар;
- болаларга бериладиган ахборотнинг содда ва тушунарлиги.

Ана шу фарқли жиҳатлардан ташқари болалар журналистикаси соҳада ёзадиган ижодкорлар тажрибасида синалган қатор ўзига хос хулосалар ҳам борки, буларни билиш бўлгуси журналистлар учур фойдадан ҳоли бўлмайди.

! "...Болалар журналистикаси – қийин соҳа. Махорат билан бирга болаларга нисбатан ўта яқинлик, ўзига хос меҳр бўлиши керак. Ўзини ўраб турган муҳимни, ташиғи дунёни болаларча кўра олиш жуда муҳим. Катталар матбуотида айтиладиган саҳифа-саҳифа гапларни ярим ёки бир қозозда ифодалашига мажбурсиз. Чунки боланинг қабул қилиши қобилияти ва сабри шунга этади. Мен кичкин тойларни назарда тутяпман.

Ёки, дейлик, болаларга бир ўйин ҳақида ёзмоқчисиз. Ўша ўйинни болалар билан бирга ўйнашингиз керак. Ана ўшандагина боланинг дилидан нима ўтаётганини, у нимани ҳис этаётганини биласиз. Болалар журналистининг зийраклиги ҳам шунда. Айтишади-ку, “Нихолни қандай парвариши қилсанг, шунга яраша ҳосилини оласан”, деб. Болалар учун ёзилган матнда (у хоҳ мақола бўлсин, хоҳ лавҳа) “буғунги ҳаёт”, “замон талаби”, “тарбия” каби сўзларни қўлламасдан давр руҳини сингдириши керак. Ҳар бир сўз болани тарбиялашга, уни тўғри йўлга бошлишга хизмат қилиши лозим.

Болалар журналистини мен эзгулик тарзиботчилари деб атаган бўлардим. Бу соҳада ёзадиганлар ҳалол, покиза, содда ва ростгўй бўлишилари зарур. Ва албатта, болаларни яхши кўриши керак.”³

Яира Саъдуллаева, Ўзбекистонда хизмат қўрсатган маданият ходими, кўп йиллар “Ғунча” журналида бош муҳаррир бўлиб ишлаган.

Журналистик материалда битта муаммо айнан аниқликни, мавзудан чиқиб кетмасликни таъминлагани боис, фикрни аниқ ва равшан фактларга асосланган ҳолда ифодалай олади.

! Агар журналистнинг шахсан ўзи воқеа-ҳодисанинг гувоҳи бўлмаса, тайёрлаган материалида маълумотни қаердан, кимдан олинганилиги ҳақидаги манба қўрсатилиши шарт.

Бугунги кунда республика ОАВида болаларнинг фикри озми-кўпми ёритилади, аммо бу ҳали етарли эмас. Қолаверса, ушбу материалларнинг ҳаммаси ҳам болалар масалаларини ёритиш билан боғлиқ мезонларга жавоб бермайди.

³ Атакулова Э. Кичкинтой қалби – Ватан ичра ватандир! (Я.Саъдуллаева билан суҳбат)// “Маърифат” газетаси 2012, 2-июнь

Олиб борилган таҳлиллар натижаларига кўра, республиканинг қатор ижтимоий-сиёсий, тармоқ ва хусусий, яъни катталарга мўлжалланган нашрларда болалар мавзусининг ёритилишида қатор камчиликлар мавжуд бўлиб, уларга қуидагилардан иборат:

- ✓ катталар учун мўлжалланган нашрларда болалар фикри катталар талқинида берилиши кузатилади;
- ✓ боладан интервью олинганда у худди катталарда фикрлайди;
- ✓ журналистларнинг кўпчилиги боладан интервью олишни билмайди;
- ✓ айрим журналистлар учун боланинг фикри аҳамиятсиздай кўринади;
- ✓ журналистлар агар ўз материалида бола фикрини бериш керак бўлса, буни улардан сўраб ўтирмай, воқеликни бола номидан ўзлари “талқин” қилиб қўя қоладилар;
- ✓ радио ва телевидениеда эса болага гап ўргатиб, уни “тўтиқуш” мисол сайратиш ҳолатлари кўп кузатилади.
- ✓ болалар мавзуси доимий эмас, балки бирор бир муҳим воқеа муносабати билан масалан, 1-июнь-Халқаро болалар куни, 2 сентябрь – Билимлар куни, 3 декабрь – Халқаро ногиронлар куни арафасида журналистларнинг “қизиқиши”лари ортиб, бошқа пайтга нисбатан кўпроқ ёритилади.

Болалар мавзусининг оммавий ахборот воситаларида ёритишнинг ўзига хос қонун-қоидалари, талаблари бор. Аввало, таъкидлаш жоизки, журналистика назариясининг умумий қонуниятлари ва етакчи тамойиллари болалар журналисикасига ҳам тааллуқли.

Шу билан бирга болалар мавзусида ёзадиган журналистлар қуидаги энг муҳим талабларни билишлари жуда зарур:

болалар мавзусидаги журналистик материалнинг композицион тузилиши аниқлик ва оддийликка асосланиши керак;
болалар мавзусидаги ҳар қандай журналистик материалнинг асосий обьекти муайян воқелик, яъни бўлиб ўтган воқеа, ходиса, вазият, жараёнлар ташкил этиши керак;

болалар мавзусида тайёрланган ҳар қандай материалга журналистика асар сифатида ёндашиш зарур; журналистика инг олтин қоидаси – нима, қачон, қаерда, деган саволларга жавоб бериш муҳим.

Энг асосийси болалар мавзусини ёритишида журналистлар болаларнинг хукуқларини яхши билишлари, улар билан боғлик мавзуларда аниқ факт ва далилларга асосланишлари билан бирга, уларнинг ёши, психологияси, ижтимоий аҳволига боғлик ҳолатларга албатта, эътибор беришлари керак.

Сўнгти йилларда болалар ёки ёшлар қиёфасидан (образи) фойдаланиш уларнинг яқинларини хавотирга тушишларида асосий сабаб бўлмоқда. Чунки турли хил тасвирларда болалар ёки ёшларни расмларидан, қиёфалардан мақсадга мувофиқ тарзда эмас, умумий фойдаланиш учун олинади, деган тахминлар мавжуд. Айниқса, интернет-технологияларининг ривожланиши туфайли, расм ва ахборотларга эга бўлиш ва тарқатишни осонлаштиргани бу масалани яна ҳам мураккаблаштириди. Бундан ташқари болалар мавзуси юзасидан ОАВга нисбатан омманинг ўз талаблари бор⁴:

- ОАВ болаларнинг фикрларини эркин ифода этишига тааллукли қарорлар қабул қилиш ва болалар мавзуларини ёритиш юзасидан комплекс чоратадбирларни самарали усуслари билан таъминлаши зарурлиги;
- оммавийлик болаларни эшитишга, уларнинг ўз нуқтаи назарлари борлиги ва катталарнинг фикрлари каби аҳамиятга молик эканлигига таъсир кўрсатиши;
- сурат ва мақолалар болаларнинг умумий эҳтиёжларини англаш ва хайрли ишларни амалга ошириш учун зарур воситаларни йиғиш мумкинлиги имконини ошириши.

Бу эса журналистнинг касбий ахлоқ меъёрларига амал қилиш лозимлигини тақозо этади. Шу нуқтаи назардан журналист болалар мавзусини оммавий ахборот воситаларида ёритар экан, аввало қатъий равишда ахлоқий меъёрларга риоя этиш лозим.

⁴ ЎзДЖТУ Халқаро журналистика факультети талабалари ўртасида ўтказилган сўровнома натижалари. 2013 йил январь.

! Болалар мавзусини оммавий ахборот воситаларида ёритишида журналистга қўйиладиган талаблар:

- болага ногиронлигини айтиб, тамга босмаслик;
- боланинг нуқсонини кўрсатиб, унда салбий реакцияни келтириб чиқарувчи тавсифдан қочиши;
- болага руҳий зарар етказмаслик;
- доимо бола ҳаёти тарихини реал тасвирлаш;
- доимо боланинг исмини яшириши ёки ўзгартириши, агарда у:
 - a) ногирон,
 - b) жисмоний ёки жинсий зўрлик қурбони,
 - c) ОИТС билан касалланган,
 - d) судда унинг иши кўрилаётган бўлса.

Боланинг исми ва фамилияси фақатгина унинг ота-онаси, васий шахс томонидан розилик берилган тақдирдагина ёритилиши мумкин.

➤ Баъзи бир ҳолатларда боланинг шахсий маълумотларидан журналист материални жонлантириши учун фойдаланади, аммо берилган бу маълумотлардан бола руҳиятига зарар етказмаслиги керак.

➤ Масалан:

бала доимо журналист билан учрашганда ўзини эркин туттиши, мустақил фикр билдириши бўйича ҳуқуқини амалга ошириши лозим.

бала доимий ижтимоий мобилизация дастурларининг қатнашчиси бўлса;

бала ижтимоий-руҳий дастур қатнашчиси бўлиб, унинг исми-шарифи боланинг соглом ривожланиши ийлида ишлатилса.

Болалар қалби ҳис-туйғуларга берилувчан ва айни пайтда ҳар нарсани билишга қизиқувчи, изланувчи, ҳаракатчан бўлади. Уларнинг ана шу беғубор, ҳар қандай ёмон ниятлардан ҳоли қалбларига ноўрин зарар етказиб бўлмайди. Уларнинг руҳиятига таъсир қилган ҳар бир яхши-ёмон ҳодисалар бутун ҳаёти

давомида акс-садо бериб туради. Ҳар куни оммавий ахборот воситалари томонидан тарқатиладиган ахборотлар катта ёшдагилардан ҳам кўра ёшлар, айниқса, ўспиринлар, кичик ёшдаги болалар руҳиятига кучли салбий таъсир кўрсатади.

Бундай ахборотларни узатиш кўпроқ телевидениега хос. Рус психологи Л. Трубицына “Оммавий ахборот воситалари ва психологик жароҳат” сарлавҳали мақоласида⁵ шундай ёзади: “Баъзида жароҳатланганларнинг, айниқса, ҳалок бўлган ёки жон бераётган одамларнинг экранда кўрсатилиши ўз-ўзидан томошабинга, айниқса болалар ва ўспиринларга ёмон таъсир қиласди. Террорчилик хуружлари ёки портлашларни кўргандан кейин мактабгача ёшдаги болалар орасида даҳшатга тушиш, уйқусининг бузилиши сингари – руҳий нотинчлик кўп учрайди. Масалан, 5 ёшли бола янгиликлар дастурида кўрган воқеалардан кейин ёлғиз қолишга қўрқадиган, онасини ёнидан жилдирмайдиган, сал нарсага йиглайдиган, кўрқинчли туш кўриб уйғониб кетаверади. 8 ёшли болалар эса, “қайноқ нуқта”дан олинган кадрларни кўргандан кейин руҳий тушкунликка тушиб, “ниқоб”ли кишилар келиб ҳаммамизни ўлдириб кетади, деган қўрқув таъқибидан қутилолмайди. Болалардаги руҳий ҳолатнинг издан чиқиши узоқ вақт ўз таъсирини сақлаб қолади. Қизифи шундаки, бу ёшдаги болалар ҳаётда содир бўлган бундай кундалик воқеаларни бадиий фильмлардан воқеалар тасвиридан яхши фарқлай олади. Москвада бўлиб ўтган террорчилик хуружлари оқибатида ўспиринларда жароҳатдан сўнгги агрессив ҳаракатларга мойиллик ортгани ҳақида ўқитувчилардан кўплаб шикоятлар тушган”⁶. Зотан, жамият тараққиёти ҳам болаларга муносабатдан, эътибордан бошланади. Бу журналистлар зиммасига ҳам алоҳида масъулияти юклайди.

Савол ва топшириқлар:

5

⁶ Трубицына Л. Оммавий ахборот воситалари ва психологик жароҳат. Мақолалар тўплами. –Москва., 2002. 3-4-бетлар.

1. Болалар ва катталар журналистикасининг ўхшаш ва фарқли жиҳатлари нималарда кўринади?
2. Журналистик асарнинг композицион тузилиши деганда нимани тушунасиз?
3. Дастрлабки миллий болалар нашрлари ҳақида нималарни биласиз?
4. Ўзбекистон ОАВда болаларни тасвирлашда қандай стереотиплар мавжуд?
5. Хозирги қундаги болалар учун мўлжалланган нашрлар, қўрсатувларни таҳлил қилинг.

3.4 Экологик журналистиканинг ахлоқий меъёрлари

Режа

1. Оммавий ахборот воситалари аудитория учун экологик мавзудаги ахборотларнинг аосий манбаси сифатида.
2. Экология мавзусига ихтисослашган журналистга қўйиладиган талаблар.
3. Экология мавзусини ёритаётган журналистнинг жавобгарлиги.

Асосий тушунчалар этика, принцлар, экологик журналистика, ишончлилик, холислик, экологик хавфсизлик, инсоннинг ҳуқуқлари ҳимояси.

Мавзу бўйича адабиётлар:

1. Досмуҳамедов X. Журналистнинг касб одоби муаммолари: назарий-методологик таҳлил. (Мустақиллик даври ўзбек матбуоти фаолияти мисолида). Филология фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Т., 2008. Б.14
2. Трубицына Л. Оммавий ахборот воситалари ва психологик жароҳат. Мақолалар тўплами. –Москва., 2002. 3-4-бетлар.

3. *История мировой журналистики / А. Г. Беспалова [и др.]. Москва – Ростов на Дону : Издательский центр «МарТ», 2003, С. 56*
4. *Михайлов, С. А. Журналистика Соединенных Штатов Америки / С. А. Михайлов. Спб. : Изд-во Михайлова В.А., 2004. С.67.*
5. *Михайлов, С. А. Журналистика Соединенных Штатов Америки / С. А. Михайлов. Спб. : Изд-во Михайлова В.А., 2004. С.67. С.69*
6. *Днелян Н. Основные принципы журналистской этики\|http://www.my-works.org/text_57875.html*

Экологик мавзуда қалам тебратаетган журналист ўз касбий фаолиятида қайси ахлоқий меъёрларга амал қилиши лозим? Радионинг, сўнгра телевидениенинг кашф этилиши ва оммалashiши айнан мазкур соҳа вакиллари учун ахлоқ меъёрларининг ишлаб чиқилишига туртки бўлди. Вақт ўтиши билан кўпгина ОАВ ўзларининг ички кодексларини ишлаб чиқиши. Бугунги кунда нафақат йирик даврий нашрлар, телевидение ва радиокомпаниялар, балки кичик таҳририятлар ҳам ўз фаолият йўналишларидан келиб чиқкан ҳолда касб одоби меъёрларини ишлаб чиқишиган. Замонавий кодексларда асосан “манфаатлар зиддиятига” барҳам бериш биринчи ўринда туради. Бунда журналист, аудитория, жамият манфаати ва касбий мажбурият ўртасида келиб чиқиши мумкин бўлган зиддиятлар назарда тутилади. Аксарият ҳолатларда журналист инсонга қийин вазиятларда биринчи галда ёрдам бериш керакми ёки мазкур ҳолатни ёритиши зарурми, деган савол туради. Тезкорлик билан қарор қабул қилиш зарурияти техноген, табиий, ҳарбий ҳалокатларда яққолроқ намоён бўлади. Айнан ана шундай оғир вазиятда журналист инсонийлик бурчига кўра ҳаракат қилиши зарурми ёки касбий бурчини устун қўйиши лозимми деган саволга жавоб бериши зарур.

Мазкур тамойиллар экологик мавзуда қалам тебратаетган журналистлар учун ҳам тааллуқлидир. Аксарият ОАВ ўз-ўзларини назорат қилиш учун ўз таҳририятлари ахлоқ кодексларига қўйидаги бандларни киритишмоқда. Бу:

1. Аниқлик;

2. Жавоб бериш имконияти;
3. Шахсий дахлсизлик;
4. Таъқиб қилмаслиқ;
5. Болаларга нисбатан жинсий зўравонлик ёки шунга ўхшаш жиноий ишларни ёритишида уларга жисмоний ва руҳий зиён етказмаслиқ;
6. Касалхоналар, мослашув марказларида даволанаётган шахсларни ёритишида уларга зиён етказмаслиқ
7. Жиноий ишларни ёритишида “айбсизлик презумцияси”га амал қилиш;
8. Яширин йўллар билан ахборот олишдан қочиш;
9. Жинсий зўравонлик қурбонларининг исм-шарифларини уларнинг розилигисиз бермаслиқ.
10. Камситилишга йўл қўймаслиқ
11. Бизнесни ёритишида унинг сирларини эгасининг розилигисиз ошкор этмаслиқ;
12. Ахборот манбасини муҳофаза қилиш;
13. Жиноятчиларга ахборот учун ҳақ тўламаслиқ ва ҳоказо.

Ахборот маданиятининг ижтимоий-сиёсий, миллий, маънавий-маърифий, хуқуқий, фалсафий, эътиқодий, иқтисодий, умуминсоний аспектлари ҳақида биринчи навбатда, ахборот маданиятини шакллантирувчи бош субъект – журналист қайғуриши керак.⁷

Ахборот коммуникацион технологияларнинг ривожи, хусусан ижтимоий тармоқлар бутун дунёда журналистлари учун зарур, долзарб ахборот манбаси бўлиб бормоқда. Сир эмас хаттоки йирик газета, телевидение ва радиоканаллар хам техноген, табиий ҳалокатлар, ҳарбий ҳаракатлар хусусидаги аксарият ахборотни ижтимоий тармоқлардан олиб тарқатишаётир. Зоро, ҳалокат гувоҳлари ўзлари шоҳид бўлган, уяли алоқа воситаларига олган воқеа кадрлари, суратларини биринчи галда ижтимоий тармоқлардаги ўз

⁷ Досмухамедов Х. Журналистнинг касб одоби муаммолари: назарий-методологик таҳлил. (Мустақиллик даври ўзбек матбуоти фаолияти мисолида). Филология фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Т., 2008. Б.14

саҳифаларида бераётгани ҳеч кимга сир эмас. Шунга қарамай ОАВ ҳамда журналистларнинг ўзларида мазкур контент билан ишлашда қайси ахлоқий меъёрларга риоя этиш хусусида аниқ тасаввур йўқ. Бутун дунёда фаолият юритаётган барча ОАВ таҳририятлари учун аниқ ахлоқий меъёрларнинг ишлаб чиқиши зарурати айникса Брюссел, Анқара, Лахор ва Яманда юз берган террористик ҳаракатлар кўзгусида янада долзарблашди. Бундай ҳолатларда монтаж килинган, фотошоп орқали ўзгартирилган фактларни ҳакиқат сифатида қабул қилиш ва нохолис ахборот тарқатиш жуда ҳам осон. Шунингдек, зўравонлик кўринишлари аудитория ҳамда журналистларнинг руҳиятига салбий таъсир қўрсатиши ҳам мумкин. Сўнгги йилларда мазкур ҳолатларнинг кўпайиши ва бундай ҳаракатларнинг биринчи галда айнан ижтимоий тармоқларда тарқалиши Онлайн янгиликлар асоциацияси (ONA) томонидан ижтимоий тармоқлар контенти орқали тарқатилаётган хабарлар билан ишловчи журналистлар учун ахлоқ кодексини яратишга ундали. Мазкур ахлоқ кодексининг асосий мақсади бутун дунё журналист ташкилотлари ёрдамида ижтимоий тармоқлар контенти билан ишлашнинг энг яхши намуналарини топиш ва журналистлар учун ҳаракат стандартларни тавсия этишдан иборат. Айни пайтда ахлоқ кодекси Онлайн янгиликлар асоциациясининг расмий веб саҳифасида берилган.

“Бундай пайлари биз журналистлар олдида қийин вазифа туради. Биз тезлик билан, аниқ фактлар асосида, бўлиб ўтган ҳодиса хусусида кенгроқ хабар беришимиз зарур - , дейди Associated Press ахборот агентлигининг ижтимоий медиа бўйича муҳаррири, кодекс муаллифларидан бири Эрик Карвин. – Айни пайтда жуда ҳам кўп вақт рақамли контент денгизидаги ахборотни қидириш ва у топилгач, қийматини аниқлаш учун кетади”.

Кодекс ижтимоий медиа контентидан топилган янгилик билан ишлашнинг 10 та ҳолатига бағишлиланган. Бу янгиликнинг ҳаққонийлигини текширишдан тортиб, контент муаллифининг розилигини олишгacha бўлган жараёндир. Ушбу қоидалар қуйидагилардан иборат:

1. Ижтимоий тармоқдаги саҳифа контентининг ҳақиқиятлигини текшириш.
2. Ўз аудиториянгиз билан шаффоф бўлиш.
3. Воқеа қатнашчилари ва гувоҳларнинг руҳий ҳолати ва хавфсизлигини инобатга олиш.
4. Ҳодисани ёритиш жараёнида қатнашчиларга қўшимча хавфни келтириб чиқармаслик.
5. Ахборот манбаларининг анонимлигини таъминлаш.
6. Хабарни тарқатишдан олдин ахборот манбаси ёхуд хабар муаллифининг розилигини олиш.
7. Ахборотнинг холислигини сақлаш, чунки у бошқа онлайн платформаларга тарқалишини унутмаслик.
8. Воқеа хусусидаги хабарни жойлаштирган саҳифа муаллифларининг жисмоний, мъянавий ва руҳий фаровонлигини таъминлаш.
9. Ахборот манбаларига бошқа ҳар қандай хавф солиниши олдини олиш.
10. Хавфли ҳолатларда журналистларга ёрдам кўрсатиш ва уларни қўллаб-куватлаш.

Экологик ва техноген ҳалокатларни ёритища журналист ўз аудиториясининг воқеага нисбатан ҳиссиётларини эътиборга олган ҳолда материалини тайёрлаши зарур.

Ҳиссиётларни кучайтирувчи ҳолатларга қўйидағилар киради:

- инсоннинг ўта қайғудаги ҳолатини кўрсатиш;
- инсон ёки бир гурух шахсларни саросимага тушган ҳолатда ёритиш;
- воқеа юз берган пайтда айбдорларни қидириш;
- миллат, ҳалокат содир бўлган ҳудудда истиқомат қилувчи аҳолини камситиш;
- қурбонга қаратилган ҳазил;
- қутқарув операцияси давомида қутқарувчиларга нисбатан ишончсизлик билдириш, қутқарув жараёнини мутахассис бўлмаган шахслар билан таҳлил этиш;

- қурбонлар, аҳоли ўртасида қўрқувнинг мавжудлиги, жамиятдаги мавжуд хавфни бўрттириб қўрсатиш;
- олиб борилаётган чора-тадбирларнинг тартибсиз равища ташкил этилганлигини қўрсатиш;
- давлат ҳокимияти органларининг фаолиятсизлигини намойиш этиш;
- “қонли” тафсилотларни келтириш;
- қурбонларнинг қариндошлари билан сухбатлашганда яқинларини йўқотишнинг бемаънилигини таъкидлаш.

Аудитория ҳиссиётларини меъёрлаштирувчи сифатида эса:

- ёрқин келажакка ишониш;
- аниқ бўлмаган ҳолатларни позитив қабул қилиш;
- ўқувчи эътиборини ҳаётий қадриятларга қаратиш;
- экстремал ҳолатларга тушган инсонларнинг жасурлиги, мардлиги, ўзгаларга ёрдам қўлинин чўзганлигини қўрсатиш;
- жабрланганларга руҳий ёрдам бериш;
- қутқарувчилар фаолиятини ижобий жиҳатдан намойиш этиш;
- ҳалокат ҳудудларида аҳолига ёрдам қўрсатаётган ҳокимият органларини қўллаб-қувватлаш ва уларнинг фаолиятини таҳлил этиш;
- жабрланганларга қўрсатилаётган ёрдам намуналарини мунтазам равища бериб бориш ва ҳоказо.

Юқорида фавқулодда вазиятларда фаолият юритаётган журналистнинг фақатгина асосий ахлоқий тамойилларига тўхталдик, холос. Турли мамлакатларда мазкур йўналишда ўзига хос, давлат сиёсати ва аҳоли менталитетидан келиб чиқсан ҳолда тавсиялар ишлаб чиқилган. Албатта бирор бир ҳалокат ҳудудига етиб борган хорижий журналист даставвал ана шу тавсиялар билан танишиб чиқиши мақсадга мувофиқдир. Бундан ташқари ҳар қандай хавфли вазиятларда журналист албатта касбий фаолият мажбуриятлари билан биргаликда виждонига қулоқ тутган ҳолда ҳаракат қилиши лозим.

Савол ва топшириқлар

1. Экология мавзусини ёритаётган журналистнинг касбий вазифаси, бурчи, масъулияти ва касбий-инсоний одоби ўртасидаги мувозанатни изоҳлаб бера оласизми?
2. Касбий ахлоқий мезонлар билан умуминсоний ахлоқнинг ўзаро муносабати қандай?
3. Экологик муаммоларни ёритишда журналист этикаси нималарда кўринади?
4. Фавқулодда вазиятларда ҳаракат қилаётган журналист материални тайёрлаш жараёнида нималарга эътибор бермоғи лозим?

3.5. Зиддиятли вазиятлар ва террорчилик ҳаракатларини ёритишда

касбий ахлоқий фаолият

Режа:

1. Ўзбек журналистларининг зиддиятли вазиятларда фаолият юритиш шартларини билиши зарурлиги
2. Би-Би-Си телеканалининг журналистларга фавқулодда вазиятларни ёритиш бўйича тавсиялари
3. Журналист фаолияти принциплари декларациясида журналистнинг зиддиятли вазиятларни ёритиши бўйича тавсиялар
4. Жамоат жойларида содир бўладиган зиддиятли воқеаларни ёритиш бўйича журналистларга тавсиялар

Асосий тушунчалар: касбий ахлоқ, зиддиятли вазият, журналист, стресс, Би-Би-Си, декларация.

Мавзу бўйича адабиётлар:

1. «Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиши тўғрисида»ги ЎзР қонуни.
<http://lex.uz/docs/9540>
2. «Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида»ги ЎзР қонуни. <http://www.lex.uz/docs/52268>

3. Ross Collins. *A Brief History of Photography and Photojournalism*. North Dakota State University, Fargo. 2012.
4. Тошпұлатова Н. Журналистарнинг халқаро ҳуқуқий асослари. Щығын күлланма. –Тошкент. 2012.
5. Сайдов А.Х. Ўзбекистон Республикаси ва халқаро гуманитар ҳуқуқ. –Т. : -2002.
6. Дўстмуҳамедов Х. Халқаро журналистикада гуманитар ҳуқуқ ва касб этикаси.-Т., 2011 й.
7. Освещение журналистами экстремальных ситуаций. Воронеж, 2012 г.
<https://mmdc.ru/files/books/extreme.pdf>

Ўзбекистон ОАВ ходимлари ҳам «қайноқ нұқта»лардан ахборот тайёрлашда қуролли түқнашувлар шароитида жамоатчиликка ахборот етказиб беришда амал қилиши мүмкин бўлган халқаро гуманитар ҳукуқларни билиб қўйишлари зарар қилмайди. Ана шундай воқеалардан охиргиси 2010 йил июнь ойида қўшни Қирғизистоннинг Ўш ва Ўзган вилоятларида бўлган воқеалардир. Унда иштирок этиш ва бу воқеалар билан боғлиқ ахборотларни ёритиш юзасидан жаҳон жамоатчилиги Ўзбекистон ОАВга нисбатан турли муносабатлар билдириб, қайсиdir маънода ахборот хуружини амалга ошириллар. Шунга қарамасдан бундай шароитда Ўзбекистоннинг ўз позицияси бор. Нега Ўзбекистон ОАВ воқеликни кеч, бунинг устига объектив ёритмаган, деган саволга Туркияning «Анадули» ахборот агентлигининг Ўрта Осиё ва Шимолий Афғонистон бўйича маҳсус мухбири Бахтиёр Абдукаримов шундай жавоб беради: «Икки қардош, қондош миллат ўртасида содир бўлган бу түқнашувлар ёвуз кучлар томонидан маҳсус уюштирилган. Мақсад аниқ: у ҳам бўлса, икки миллат ўртасига нифоқ солиб, шу худудда барқарорликни издан чиқариш ва уруш бошлаш. Ўшда бўлган хунрезликларни кўзим билан кўрдим. Бу воқеалар қандай бўлса шудайлигича берилса, ахборотнинг кучи таъсирида Ўзбекистоннинг 28 миллион фуқароси Қирғизистонда бўларди ва ҳақиқий маънодаги қирғинбарот бошланарди. Мен бу мавзуни ёритищда Ўзбекистон

позицияси тўғри деб ҳисоблайман».⁸ Бундан ташқари «қайноқ нуқта»ларда, айниқса террорчилик ҳаракатлари содир этилган худудларда журналистларнинг иштироки баъзан ҳарбий ҳаракатларни амалга ошираётган ҳарбийлар учун ҳалақит бериши ҳам мумкин. Масалан, 2004 йилда Россиянинг «Норд-Ост» клубининг террорчилар томонидан қуршовга олиниши ва аҳолини гаровда ушлаб турилиши жараёнларини ёритган журналистларнинг эфирга узатган лавҳаларидан террорчилар ҳам ўз позицияларини кўриш имкониятига эга бўлганлар ва ҳаракатларини ўзгартирганлар. Шундан кейин Россия Федерациясининг ўша пайтдаги Президенти Владимир Путин ҳарбий ҳаракатлар чоғида журналистларнинг иштирокларига нисбатан чекловлар тўғрисида қарор қабул қилди. Ўзбекистон Республикасининг «Терроризмга қарши кураш тўғрисида» Конунининг 20-моддасига мувофиқ, террорчиликка қарши операция ўтказилаётган зонада оммавий ахборот воситалари вакилларининг фаолияти жойлардаги террорчиликка қарши операция ўтказиш раҳбарлари билан ҳамкорликда амалга оширилиши белгиланган. Унга мувофиқ бундай ҳаракатлар чоғида журналистлар фақат хуқуқни муҳофаза қилиш органлари ёки давлат хавфсизлик хизмати рухсат бергандагина жараёнларда иштирок этади.

⁸ Тошпўлатова Н. Журналистларнинг халқаро хуқуқий асослари. Ўқув қўлланма. –Тошкент. 2012. -Б.64

⁸ Сайдов А.Х. Ўзбекистон Республикаси ва халқаро гуманитар хуқуқ. –Т. : -2002, -Б.17

Фавқулодда ҳодисаларда эса ҳали одамлар нима бўлганини англай олмаган бир пайтда журналистлар зўр кучга айланади. ОАВни таҳлил қилишда журналистлар билан боғлик бир қанча муаммоларни қўришимиз мумкин. Бу, энг аввало, вақтида ва тўғри ахборотни оммага етказмаслик билан изоҳланади. Баъзида эса журналист ҳис-туйғуларга берилиб кетиб, воқеа юзасидан ўз мулоҳазасини ҳам айтиб юборади. Мутахассисларнинг таъкидлашича, «Журналистлар бўлаётган ҳодисаларни шахсий нуқтаи назарини аралаштирумасдан реал ёритиши, оддий яланғоч фактлар билан чекланиши даркор. Ахборот тез, холис, ҳаққоний, аниқ ва ким, нима, қачон, қаерда ва нима учун саволларга жавоб берадиган тартибда етказилиши керак. Ахборотнинг тили содда, омма тушунадиган, қайтариқлар ва мужмал маъноли сўзлардан фойдаланилмаган, ахборот иложи борича қисқа ва лўнда бўлиши лозим. Журналистлар воқеанинг қийматини баҳолай олган ҳолда муҳим ва фактларга бой жиҳатларини етказишлари лозим. Журналист етказаётган ахборот аниқ, пухта ва муаммога қарши йўналтирилган бўлиши лозим. Журналистлар давлат ва жамият ўртасидаги дарвозабондир. Аввало, журналист етказаётган ахборот омма ўртасида ваҳимани кучайтирумаслиги лозим. Фавқулодда вазиятларда ОАВнинг вазифаси ахборотни вақтида ва тез суръатда етказиб беришдан иборат. Ўзбек журналистикасида фавқулодда

вазиятларда ўз вақтида ҳаракат қила олмаслик сабабларини ўрганиб, қуидагича хulosа қилиш мумкин: биринчидан, аввал мана шундай ҳодисалар кам бўлганлиги учун бўлса ҳам, сир тутилганлиги оқибатида бундай вазиятларда журналистлар хусусан, ОАВ ходимлари қандай ҳаракат қилиши мезанизми ишлаб чиқилмаганлиги боиз ўзбек журналистлари бу вазиятда амалий тажрибага эга эмаслар. Иккинчидан, ОАВдаги техник жиҳозлар қисқа муддатларда ахборот узатиш талабига жавоб бермаслиги ва журналистларнинг техник билимларга эга эмаслиги бунга мисолдир. Учинчидан, интернет журналистикаси ривожланган бўлсада, матбуот ва ТВ, радио даражасида фаолият юрита олмаслиги ахборотларнинг сиқиқ ва талаб доирасида берилмаслиги ҳамда шов-шувли, олди-қочди маълумотларнинг берилиши интернет журналистикасига нисбатан ишончсизликни оширади.

Демак:

биринчидан, фавқулодда вазиятларда журналистлар фаолияти давомида ўз вазифаларини сидқидилдан бажаришлари ва ҳукуқий нормаларга асосланиб вазиятни ёритиши лозим;

иккинчидан, фавқулодда вазиятлар содир бўлишининг олдини олиш борасидаги чора-тадбирларни ОАВда кенгроқ ёритиши лозим;

учинчидан, журналист фавқулодда ҳолатларда сенсацияга айланиб кетиши мумкин бўлган ахборотларни тарқатишда хушёрликни қўлдан бой бермаслиги керак;

тўртинчидан, фавқулодда вазиятлар юз берган ҳолатларда журналистларнинг воқеа содир бўлган жойлардан ахборот олиш ҳукуқи ва ҳукукий масалаларни қонунчиликда қайта кўриб чиқиш керак;

бешинчидан, ҳарбий низоли ҳудудларда фаолият юритаётган журналистлар касбий ахлоқ меъёрларига риоя этишлари лозим⁹.

⁹ Освещение журналистами экстремальных ситуаций. Воронеж, 2012 г.
<https://mmdc.ru/files/books/extreme.pdf>. c.142

Мамлакатда содир бўлаётган воқеа-ҳодисалар ОАВ томонидан мунозаралар юритиладиган минбар бўлса, иккинчи томондан омма учун ахборот манбай ҳисобланади. Шунинг учун ҳам журналист тўғри ахборот бериши, ҳақиқатни ёритиши даркор. Зеро, журналистнинг саъй-ҳаракати орқали аудиториянинг ОАВга нисбатан ишончи ошиши ёки аксинча бўлиши мумкин. Бугун ахборотлашган жамиятда дунёning исталган бурчагида содир бўлаётган воқеа-ҳодисалар, сиёсий жараёнлар ҳакида исталган пайтда ахборотга эга бўлиш имконияти мавжуд. Бу имконият шунчалик чексизки, ундан кўз юмиб, ахборотни яширишнинг иложи йўқ. Бироқ бу имкониятлар хукуқий кафолатлансангина ўз қонуний кучига эга бўлади.

Рухиятшунослярнинг фикрича, ОАВ аудиторияси учун журналистларнинг қуидаги ҳаракатлари стрессни келтириб чиқаради¹⁰:

- инсоннинг энг оғир, жудоликни бошидан кечираётган пайтда олинган фото ва видеосурати;
- инсоннинг камситилишини кўрсатиш;
- қийноклар, руҳий ва жисмоний азобларни ёритиш;
- қурбоннинг қийналишига сабаб бўлган тажовузкорни(тажовузкорликни) тўлиқ ёки қисман ёқлаш;
- тажовузкорни (битта шахс ёки бир гурӯҳ шахслар) жазолаб бўлмаслигини баён этиш;
- жиноятчиларга сўз бериш.

Ахборотда қуидагилар бўлса, стресс ҳолатлар камаяди:

- муаммонинг конструктив ечимини кўрсатиш;
- аниқ ахлоқий меъёрларга риоя этиш;

¹⁰ Освещение журналистами экстремальных ситуаций. Воронеж, 2012 г.
<https://mmdc.ru/files/books/extreme.pdf>. с.144

-келажакка ишонч;

-воқеа қаҳрамонларини улуғлаш;

-универсал ва умуминсоний, миллий қадриятларни күрсатиш ва ҳурмат қилиш. Айнан ана шу ёндашув орқали Иккинчи жаҳон уруши воқеалари ёритилган ва халқнинг ғалабага бўлган ишончи мустаҳкамланган эди.

Би-Би-Си ўз журналистлари учун зиддиятли вазиятларни ёритишда қуийидаги ахлоқий меъёрларга амал қилишини тавсия этади:

- журналист ишончли ахборот ва қурбон, жабрланувчилар ҳолати бўйича масъулият ўртасидаги нозик мувозанатни ушламоғи;
- журналист хавфни кучайтирмаслиги, террорчиларга ён босмаслиги;
- террорчилар ҳаракатининг қонунийлигини эътироф этмаслиги;
- таҳририятлар террорчилар ўз ҳаракатларига қонуний мақом беришлари учун ишлатадиган таянч тушунчаларни қўллашдан қочмоғи;
- террорчилар ва улар билан боғлиқ инсонларни ижобий ракурсда ёритмаслик;
- яширин хавфсизлик тизимлари характерини очмаслик керак¹¹.

Журналист фаолияти принциплари декларациясида¹² журналистнинг зиддиятли вазиятларни ёритиши юзасидан қуийидаги тавсиялар берилади:

- ўз аудиториясини қизиқтира оладиган тўлиқ ва аниқ ахборотни узатиш;
- зиддиятли ҳолатларда журналист ўзини ҳокимият ва бошқарув органлари билан бир қаторда кўрмаслик;
- расмий маълумотни ўзининг номидан бермаслик;
- хар бир маълумотни бир неча баробар текшириб кўриш;
- ўз материалида ахборот манбаларини иложи борича кўрсатиш;

¹¹ «Российская газета», 5 ноября 2002, с. 4.

¹² Освещение журналистами экстремальных ситуаций, под редакцией Г. Ю. Араповой.Москва. 2 012г.-с.134

- зиддиятли ҳолатларда журналист ҳукумат олдида ҳеч қандай масъулиятни бўйнига олмаслик;
- гаровга олинганлар фаолиятини ёритишда ҳуқуқ-тартибот ишларига ҳалақит бермаслик;
- террорчилар ва ҳукумат вакиллари ўртасида воситачи бўлмаслик.

Жамоат жойларида содир бўладиган зиддиятли воқеаларни ёритиш бўйича журналистларга тавсиялар. Умумий қабул қилинган қонунларга кўра ҳар бир инсон жамоат жойларида бўлиш ҳуқуқига эга. Жамоат жойларига эса бир-бири билан эркин мулоқот қилувчи инсонларнинг бўлиши мумкин бўлган умумий фойдаланувчи бинолар, иншоотлар, худудлар, табиий обьектлар, майдонлар, жамоат транспортлари, парклар, стадионлар, кўчалар, кўп қаватли уйларнинг ҳовлилари, уйларнинг подъездлари, томошагоҳлар, пляжлар ва ҳоказолар киради. Жамоат жойларига режим муассасалари, назоратдаги обьектлар бўлган таълим, тиббий муассасалар кирмайди.

Оммавий тадбирлар, айниқса оммавий қаршилик акциялари хавф мавжуд бўлган жойлар бўлгани учун журналистлар ўзларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини билишлари лозим. *Демак, оммавий тадбирларни ёритишда журналистга қуийдаги тавсияларни бериш мумкин:*

1. Журналист ҳар қандай вазиятда ҳам жамоат жойларига бориши ва тасвирга тушириш ишларини амалга ошириши мумкин. Ахборотни олиш ва ахборот манбаларига бўлган чеклов фақатгина Ўзбекистон Республикасининг қонунлари билан амалга оширилади. Ҳеч қандай қонуности хужжати, корхона, ташкилот, муассаса раҳбарларининг буйруқлари Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 29-моддаси, «Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги тўғрисида»ги қонуннинг 3-моддаси, «Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида»ги қонуннинг 4-моддасини инкор эта олмайди ва ноқонуний ҳисобланади;
2. Журналист ўз касбига доир фаолиятни амалга ошириш чоғида:

ахборотни тўплаш, таҳлил этиш, таҳрир қилиш, тайёрлаш ва тарқатиш;... судларнинг очиқ мажлисларида, ҳарбий ҳаракатлар майдонларида, табиий оғат юз берган худудларда, оммавий тадбирларда ҳозир бўлиш ҳукуқларига эга; (*«Журналистик фаолиятини ҳимоя қилиши тўғрисида»*ги ЎзР қонуни, 5-модда).

3. Ҳеч ким журналистдан эълон қилинаётган хабарлар ёки материаллар олдиндан келишиб олинишини, шунингдек уларнинг матни ўзгартирилишини ёхуд уларнинг нашрдан бутунлай олиб ташланишини (эфирга берилмаслигини) талаб қилиш ҳукуқига эга эмас. (*«Журналистик фаолиятини ҳимоя қилиши тўғрисида»*ги ЎзР қонуни, 4-модда).

4. Журналист ахборот тўплаш ва текширув ўтказиш ҳукуқига эга. Журналист ўз текширувларининг натижаларини оммавий ахборот воситалари орқали тарқатишга, уларни давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва мансабдор шахсларга ихтиёрий равища тақдим этиши мумкин. Журналист текшируви даврида у қўлга киритган материаллар ва ҳужжатлар олиб қўйилиши ёки кўздан кечирилиши мумкин эмас. (*«Журналистик фаолиятини ҳимоя қилиши тўғрисида»*ги ЎзР қонуни, 9-модда).

5. Агарда журналист митингларда қатнашмоқчи бўлса, у ерга оддий фуқаро сифатидами ёки журналист сифатида бораяптими, шуни аниқ билиши зарур. Чунки журналист воқеани ёритиши мумкин (албатта, унинг ёнида гувоҳномаси бўлиши шарт), оддий фуқаро эса Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексининг 244-моддасига биноан «Курол ёки қурол сифатида фойдаланиладиган бошқа нарсаларни ишлатиб ёхуд ишлатиш билан қўрқитиб шахсга нисбатан зўрлик ишлатиш, қирғин солиш, ўт қўйиш, мулкка шикаст етказиш ёки уни нобуд қилиш, ҳокимият вакилига қаршилик қўрсатиш орқали содир этилган оммавий тартибсизликлар ташкил қилиш, шунингдек, оммавий

тартибсизликларда фаол қатнашиш — ўн йилдан ўн беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади».

6. Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намойишлар уюштириш ёхуд ўтказиш тартибини уларнинг ташкилотчиси томонидан бузиш шундай ҳаракатлари учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, энг кам ойлик иш ҳақининг икки юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч юз олтмиш соатгача мажбурий жамоат ишлари ёки бир йилдан уч йилгача озодликни чеклаш ёхуд уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади. (*ЎзР ЖК 217-модда. Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намойишлар уюштириши, ўтказиш тартибини бузиши*)

7. Журналист касбий ҳуқуқининг ҳар қандай бузилишлари (жамоат жойларида фото ва видеосуратга олишни тақиқлаш, таҳририят мол-мулкига зиён етказиш, жамоат жойларидан зўрлаб чиқариб юбориш, албатта визуал ва аудио далилларни талаб қиласи) Бундай ҳолатлар содир бўлганида албатта прокуратурага мурожаат этиб, журналистнинг касбий фаолиятини амалга оширишга қаршилик кўрсатиш бўйича жиноий иш очилишини талаб қилинг. (*«Журналистилик фаолиятини ҳимоя қилиши тўғрисида”ги ЎзР қонуни, 5-модда*).

Савол ва топшириқлар

1. Ўзбек журналистлари зиддиятли вазиятларда фаолият юритиш шартларини билиши зарурми? Нега?
2. Би-Би-Си телеканалининг журналистларга фавқулодда вазиятларни ёритиш бўйича қандай тавсиялари мавжуд?
3. Журналист фаолияти принциплари декларациясида журналистнинг зиддиятли вазиятларни ёритишида тавсияларини санаб беринг.
4. Жамоат жойларида содир бўладиган зиддиятли воқеаларни ёритишида журналист нималарга эътибор бермоғи лозим?

3.6. Ногиронлик мавзусини ёритишнинг ўзига хос жиҳатлари

Режа:

1. Жисмоний камчилиги мавжуд инсонларни ёритишда журналистга қўйиладиган аҳлоқий қоидалар.
2. Ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш.
3. Ногиронлиги мавжуд инсонлар билан мулоқотда тил ва услуга меъёрлари.
4. Интернетда ННТ фаолиятини ёритишда журналист этикаси
5. Ногиронлиги бор кишилар билан мулоқот тили ва қоидалари

Асосий тушунчалар: Ногирон, вақтингалик ногиронлик, кар-соқовлик, Яхши эшитмайдиган болалар, Ногирон мустақиллиги декларацияси, Ногиронлар хукуқлари тұғрисида декларация

Мавзу бүйіча адабиётлар:

1. *B. Kolucki and B. Duncan. Together with media. A Practical Guide for People with Disabilities. International Labour Organisation. 1994.*
2. *Работа со средствами массовой информации. Пособие для организаций инвалидов. М. 2003. С.110*
3. *История инвалидных обществ. <http://independentfor.com>.*
4. *Бразевич С., Сидорова А. Инвалидность: проблемы преодоления стигматизации и становления толерантного сознания.*
<http://www.science-education.ru>

**Жисмоний камчилиги мавжуд инсонларни ёритиша журналист
қуйидаги ахлоқий қоидаларга риоя этиши лозим¹³:**

- жисмоний камчилиги мавжуд одамлар билан сұхбатни бошлашдан олдин ногиронлар аравачада үтирган инсон билан бир даражада бўлиш учун унинг қаршиисига ёки ёнига үтиринг;

!Унутманг. Ногиронлик араваси –дахлсиз ҳудуд. Унга суюнманг, итарманг.

-ногирон инсон билан сұхбатлашиш учун унинг келишига қулай жой танланг; -сұхбатдан таъсирлансангиз ногиронлар аравасида үтирган инсонни елкасига қоқманг;

- жисмоний камчилиги мавжуд инсонларнинг кўриш ва эшитиш қобилияти, ақли ва рухияти жойида эканлигини унутманг;

¹³ Ўз ННТМА қоидаги ногиронлик масалалари бүйіча Маслаҳат Кенгашининг ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш бүйіча тавсиялар. Ўзбекистон ногиронлар жамиятия уюшмаси ахлоқ кодекси.

!Унутманг. Ногиронлар аравачасидан фойдаланиш фожеа эмас. Бу жисмоний камчилиги бор одамнинг эркин ҳаракатланишига ёрдам берувчи восита.

- ногирон одамлар билан сухбатлашганда уларнинг ожизлигини таъкидловчи саволлар берманг;

Маслаҳат: ННТнинг мақсадли гурӯҳи бўлган ногиронлар ҳақида журналистик материал тайёрлагандага унинг ногиронлигини ва уларга кўрсатилаётган ижтимоий ҳимояни эмас, балки биринчи ўринга ногирон инсоннинг шахсини қўйинг.

Кўриш қобилияти ёмон ва қўзи ожизлар билан ишлайдиган ННТнинг мақсадли гурӯҳ аъзолари билан мулоқотга киришишда журналистларга қўйиладиган талаблар¹⁴

Кўзи ожиз инсонлар бир неча тоифага бўлиниб, баъзилари мутлақо кўрмаса, аксарият қисми оз бўлсада кўришади, нур ва сояни, предметлар шарпасини фарқлай олишади. Бундай инсонлар билан сухбатлашиш чоғида уларнинг кўриш даражасини аниқлаб олиш лозим. Журналист интервью учун қулай жой қидирганда кўзи ожиз инсонлар ҳудудида уни амалга ошириши мақсадга мувофиқ. Чунки улар ўз уйлари ёки ишхоналари тузилишини яхши билишади ва ўзларини у ерда эркин ҳис қилишади.

Интервью чоғида сухбатдошингиз бошқа жойга ўтмоқчи бўлса, унга ўз ёрдамингизни таклиф этинг. Ёрдам бериш чоғида билаги ёки қўлинин қаттиқ ушламанг, балки унинг ҳаракатини йўналтиринг, холос. Агарда сизнинг таклифингизни рад этишса, хафа бўлманг. Қисқача, қаерда жойлашганингизни тавсифлаб беринг. Масалан, “Сиздан олти қадам нарида чиқиш эшиги бор”, ёки “стол ва стул турибди”. Зинапоя, паст эшик кесакаси, қандайдир

¹⁴ Ўз ННТМА қошидаги ногиронлик масалалари бўйича Маслаҳат Кенгашининг ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш бўйича тавсиялар. Ўзбекистон ногиронлар жамияти уюшмаси ахлоқ кодекси.

чилирлар ва бошқа тўсиқлар бўлса, албатта огоҳлантиринг. Агарда кўзи ожиз одамнинг етакчи ити бўлса, унга тегинманг, бирор егулик, буйруқ берманг.

Маслаҳат: Кўзи ожиз инсон билан сог одам каби мулоқотда бўлинг!

Доимо сұхбат бошланиши олдидан ўзингизни тўлиқ танишитиринг. Сұхбат сўнгида сұхбатдошингизнинг қўлини сиқиб, хайрлашмоқчи бўлсангиз, унга бу ҳақида айтинг.

Агарда сиз бир неча кўзи ожиз одамлар билан мулоқотда бўлсангиз, доимо кимга мурожаат қилсангиз, унинг номини айтиб мурожаат этинг. Агарда жойингизни ўзгартирган бўлсангиз, сұхбатдошингизни бундан хабардор қилинг.

“Кўрмоқ” сўзини қўллашдан қўрқманг. Кўзи ожиз инсон учун у пайпаслаб кўришни англатади.

Кўзи ожизлар ҳақида журналистик материал тайёрлаш жараёнида уларни камситманг. Сұхбатдошингиз ногиронлигини айтиб, тамға босманг. Унинг нуқсонини кўрсатиб, унда салбий реакцияни келтириб чиқарувчи тавсифдан қочинг.

Кар ёки қулоғи оғир эшитадиган инсонлар билан сұхбатлашишда журналист қуйидагиларга эътибор бериши лозим¹⁵:

-кар ёки қулоғи оғир одамдан интервью олаётганингизда унга қараб, гапиришга ҳаракат қилинг. Юзингизни бирор предмет ва қўлларингиз билан тўсманг. Сұхбатдошингиз сизнинг юз ифодангиз ва лабларингиз қимирилашига қараб сизни англашга ҳаракат қилишини унутманг;

-баъзи бир одамлар эшитсаларда, айрим оҳангларни нотўғри қабул қилишади. Шунинг учун сұхбат чоғида бир оз юқорироқ овоз билан савол беринг. Агарда

¹⁵ Ўз ННТМА қошидаги ногиронлик масалалари бўйича Маслаҳат Кенгашининг ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш бўйича тавсиялар. Ўзбекистон ногиронлар жамияти уюшмаси ахлоқ кодекси.

сұхбатдошингиз бошқа томонга қараб турған бўлса ва сиз чақирганда эшиитмаса, енгилгина елкасига қўлингизни текказинг. Аниқ ва текис гапиришга ҳаракат қилинг. Сұхбатдошингиз қулоғига бақирманг. Қўл ҳаракатларидан фаол фойдаланинг;

-сизни сұхбатдошингиз тушунган ёки тушунмаганлигини яна бир бор сўрашга уялманг;

-агарда сиз сўрамоқчи бўлган маълумот ўз ичига рақам ёки мураккаб терминни олса, сўз ёки рақамни ёзиб кўрсатинг.

***Маслаҳат:** Яхши эшиитмайдиган одамлар билан алоҳида хонада учрашинг. Аксарият ҳолатларда кар одамлар имо-ишоралар ёрдамида сұхбатлашишиади. Агарда сиз таржимон ёрдамида интервью олсангиз, саволни таржимонга эмас бевосита сұхбатдошингизга қараб беринг.*

Ривожланишда орқада қолган одамлар билан мулокотда¹⁶:

- ўзингизни устун тутманг. Фикрингизни аниқ баён этинг;
- саволларингизни аниқ, сўзларни тўғри талаффуз қилган ҳолда, шошилмай беринг. Сұхбат чоғида сұхбатдошингизни ўзингизга тенг кўринг;
- унинг ўзи, меҳнат фаолияти ҳақида савол берганингизда, ҳолати ҳақида сўраманг;
- интевью чоғида сұхбатни унинг қизиқишилари, атрофда содир-бўлаётган воқеа-ҳодисалар ҳақида фикрларини сўраш билан бошланг.

Рұхий муаммолари бўлган одамлар билан мулокотда¹⁷:

¹⁶ Ўз ННТМА қошидаги ногиронлик масалалари бўйича Маслаҳат Кенгашининг ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш бўйича тавсиялар. Ўзбекистон ногиронлар жамияти уюшмаси ахлоқ кодекси.

¹⁷ Ўз ННТМА қошидаги ногиронлик масалалари бўйича Маслаҳат Кенгашининг ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш бўйича тавсиялар. Ўзбекистон ногиронлар жамияти уюшмаси ахлоқ кодекси.

Рұхий бузилишлари бўлган инсонлар ривожланишда ортда қолган одамлардан фарқ қиласидилар. Бундай одамлар ҳаётларини янада мураккаблаштирувчи ҳиссий парокандалилек мойил бўладилар. Уларнинг ҳаётга бўлган ўз муносабатлари мавжуд. Рұхий касалликка чалинган одамлар ҳақида нотўғри тасаввурлар шаклланган бўлиб, булар:

- рұхий касал одамлар қўшимча ёки маҳсус ёрдамга муҳтождирлар;
- улар зўравонликка мойил эмас. Агарда сиз ўзингизни сокин тутсангиз, ортиқча хатти-ҳаракат қилмасангиз ва қаттиқ гапирмасангиз, улар ҳам сизнинг саволларингизга тинчгина жавоб беришади;
- рұхий касал одамлар мунтазам равищда дори қабул қилмайдилар;
- улар бирор бир ҳужжатни имзолашга қодир эмас, деган стереотип нотўғридир;
- рұхий касал одамларнинг ақли бутун эмас, деган қараш тўғри эмас;
- улар маълум бир кўникма талаб қилмайдиган бир қатор ишларни бажаришлари мумкин;

***Масалаҳат:** Рұхий касал одамлар билан соғ одамлар каби мулоқотда бўлинг.*

Дудуқланадиган ёки гапиришда муаммоси бор одамлар билан мулоқот¹⁸:

- гапиришда муаммолари бор одамлар билан мулоқот қилишдан қочманг;
- уларнинг гапини охиригача эшитишга сабр қилинг;
- бундай одамларнинг гапини бўлманг ва гапини тўғриламанг;
- гапингизни сухбатдошингиз ўз фикрини якунлагач, давом эттиринг;
- сухбат чоғида сухбатдошингизга қараб гапиринг;

! Унутманг. Гапиришда муаммоси бор одамларнинг ақли заиф эмас.

- саволларни шакллантиришда уларга жавоблар қисқа бўлишини таъминланг.
- агарда сухбатдошингиз гапини тушунмаган бўлсангиз, уни қайтаринг;
- сухбатдошингиз ҳам фикрини тўлиқ айтиш ҳуқуқига эгадир;

¹⁸ Ўша ерда

- интервью берадиган одамни шошилтирганг;
- агарда сұхбатдошингизга гапириш қийин бўлса, жавобларини ёзиб беришини сўранг.

Гиперкинез(спастика)си бор одамлар билан мулокот¹⁹

! Гиперкинез – тана ва қўл-оёқнинг беихтиёр қимирлаб кетиши. Бундай ихтиёrsиз хатти-харакатлар орқа мияси шикастланган одамларда ҳам бўлиши мумкин.

- Гиперкинези бор одамлар билан сұхбатда уларнинг ихтиёrsиз хатти-харакатларига эътибор берманг;
- Агар уларга ёрдам керак бўлса, бошқаларнинг эътиборини тортмаган ҳолда ўз ёрдамингизни таклиф қилинг;
- интервью чоғида сұхбатдошингизга олдиндан тайёрланган саволларни бемалол беришдан қўрқманг.

Республикамизда кўпгина ННТ бевосита ўз мақсадли гуруҳлари сифатида ОИВ вируси билан заарланганлар ва ОИТСга чалинганларга ижтимоий-рухий ёрдам кўrsатишади. Мақсадли гуруҳ аъзолари билан мулокотда²⁰:

ОИТС билан касалланган одамларнинг иммун тизими ишдан чиқсан бўлиб, касаллик фақатгина жинсий йўл билан юқиши аллақачон исботланган.

Шунинг учун ҳам бундай одамлар билан кўришган чоғда, сұхбатда касаллик юқишидан қўрманг. Улар билан оддий инсонлар каби мулокотда бўлинг;

¹⁹ Ўша ерда

²⁰ Ўз ННТМА қошидаги ногиронлик масалалари бўйича Маслаҳат Кенгашининг ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш бўйича тавсиялар. Ўзбекистон ногиронлар жамияти уюшмаси ахлоқ кодекси.

- савол бериш чоғида сұхбатингизни айнан уларнинг касаллиги, қўйилган ташҳисини шарҳлаш билан бошламанг;
- агарда шамоллаган бўлсангиз ОИТС билан касалланган одамлар билан учрашувга борманг, сұхбатингизни бошқа кунга қўчиринг. Чунки улар осон касалга чалинувчандирлар;
- ОИТС билан касалланган одамлар билан сұхбат чоғида улардан ўзингизни олиб қочманг;
- амалдаги қонунчиликка биноан ОИТСга чалинган одамларнинг шахсини ошкор этиш тақиқланишини унутманг.

Маслаҳат: жисмоний камчилиги мавжуд одамларнинг инсоний ҳуқуқларига риоя этинг ва уларга нисбатан доимо ҳурматда бўлинг!

Аксарият ННТнинг мақсадли гурухи бўлган болаларни ОАВда ёритишида журналист²¹:

- болаларнинг ҳуқуқ ва манфаатлари ҳар қандай шароитда ҳурмат қилиниши лозим. Улар болалар ҳаётида учрайдиган муаммоларни ҳал этиш ва бола ҳуқуқларини илгари суришга хайриҳоҳликни ўз ичига олган ҳолда ҳамма нарсадан устун туради;

Шунингдек, журналист боланинг нуқсонини қўрсатиб, унда салбий реакцияни келтириб чиқарувчи тавсифдан қочиши;

- боланинг манфаатларини ўз манфаатларидан устун қўйиши;
- болага руҳий зарар етказмаслиги;
- доимо бола ҳаёти тарихини реал тасвирлаши;
- агарда у ногирон, жисмоний ёки жинсий зўрлик қурбони, ОИТС билан касалланган, судда унинг иши кўрилаётган бўлса, доимо боланинг исмини яшириши ёки ўзгартириши керак.

Боланинг исми ва фамилияси фақатгина ота-онаси, васий шахс томонидан розилик берилган тақдирдагина ёритилиши мумкин.

²¹ Н.Қосимова., Н.Тошпўлатова. Ўзбекистон ОАВда болалар мавзусини ёритишининг назарий ва амалий асослари. Т.: 2014. Б.136-137

Баъзи бир ҳолатларда боланинг шахсий маълумотлари материални жонлантириш учун берилади, аммо бундай ҳолатда бола руҳий зарар кўрмаслиги лозим.

ОАВлар:

- болаларга зарар етказувчи маълумотлар, фотосуратларни беришдан қочишлари;
- болалар билан боғлиқ стереотипли ва шов-шувли материалларни беришга интилмасликлари;
- материал эълон қилинганидан сўнг у келтириб чиқариши мумкин бўлган салбий оқибатни олдиндан кўра билишлари ва бунга йўл қўймасликлари ҳамда болалар учун оқибатларни бартараф этишлари;
- болаларни визуал ёхуд бошқа идентификациясини амалга оширмасликлари;
- ОАВда иложи борича болаларнинг ўз фикрларини айтишларига ташқи босимсиз имкон беришлари;
- болаларни салбий ҳолатларда тасвирлашдан қочишлари;
- иллюстратив материаллар (фото ва видео тасвирлар) олиш учун очиқ ва тўғри усуллардан фойдаланишлари;
- болалар номидан чиқувчи ёхуд улар манфаатларини ҳимоя қилувчи ҳар қандай ташкилотни олдиндан текширишлари;
- болалар, уларнинг васийлари, ота-оналарига, агарда болалар манфаатларига зид келадиган бўлса, ахборот берганликлари учун ҳақ тўламасликлари керак.
- болани фото ёки видеога олишда албатта ота-она ёки васий шахснинг рухсати бўлиши лозим. Рухсат сўралганда ота-она ёки васий шахсга болани суратга олишдан мақсадни очиқ тушинтириш лозим. Агарда сурат бола манфаатларига зид келса, уни ОАВ орқали тарқатмаслик лозим²².

²² Н.Қосимова., Н.Тошпўлатова. Ўзбекистон ОАВда болалар мавзусини ёритишнинг назарий ва амалий асослари. Т.: 2014. Б.136-137

Ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш бўйича тавсиялар²³

Афсуски ҳозиргача одамлар ногиронлиги мавжуд инсонларга нисбатан стериотиплар гирдобида ҳаёт кечиришмоқда. Уларни бузиш, аҳолини қенгроқ мазкур қатламга мансуб инсонлар ҳаёти билан таништириш учун аудиовизуал воситалар, хусусан телевидение, кино, радиодан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Фильмлар, сериаллар томошибинларга ногиронлиги бор инсонларнинг фаол ҳаёти ва қизиқишилари ҳақида сўзлаб бериши мумкин.

Бунинг учун:

1. Ногиронлиги мавжуд инсонлар жамиятнинг teng ҳукуқли аъзоси сифатида фаолият юритишини тарғиб қилувчи ҳаётий воқеалар асосида суратга олинган сериаллар, фильмлар, телекўрсатув ва радиоэшиттиришлар, ижтимоий роликлар тайёрлаш ва эфирга узатиш лозим. Уларда ногиронлиги мавжуд инсонлар фильмда бош қаҳрамон образида ёки эпизодларда бўлиши мумкин (дўкондаги харидор, банк мижози, фильм\сериал бош қаҳрамонининг оила аъзоларидан бири сифатида талқин қилиниши мумкин). Асоссийси ногиронлиги мавжуд инсоннинг стериотипга хос бўлмаган образини кўрсатиш;
2. Ментал ногиронлиги мавжуд инсонларни ҳам эътибордан четда қолдирмай кўзи ожиз, эшитмайдиган, бошқа жисмоний камчилиги мавжуд одамлар билан биргаликда Даун синдроми, аутизм билан касалланган одамларнинг ҳаётини ҳам кўрсатиш мақсадга мувофиқдир;
3. Ногиронлик мавзуси бўйича ишчи гуруҳ тузиб, уннинг таркибига мутахассислар, ногиронлиги мавжуд инсонлар ва боласи ногирон бўлган отаоналарни киритиш. Мазкур гуруҳнинг вазифаси – журналистлар, кино ва телевидение ходимларини ногиронлиги мавжуд одамларнинг образини ёритиш борасида маслаҳатлар бериш. Бу борада мазкур эксперт институтлари мавжуд бўлган хориж тажрибасидан самарали фойдаланиш;

²³ Ўз ННТМА қошидаги ногиронлик масалалари бўйича Маслаҳат Кенгашининг ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш бўйича тавсиялар. Ўзбекистон ногиронлар жамияти уюшмаси ахлоқ кодекси.

4. Телевидениеда ижтимоий роликлар сонини кўпайтириш. Ижтимоий рекламаларни тайёрлашда ногиронлиги мавжуд инсонларнинг образи ачиниш ҳиссини келтириб чиқармаслиги учун экспертлар ёрдамидан фойдаланиш;
5. Ногиронлиги мавжуд инсонлар тўғрисидаги фильмлар, сериаллар, дастурлар учун маҳсус ахлоқ қоидаларини ишлаб чиқиши. Шунингдек, бу борадаги хорижий мамлакатлар тажрибасидан ва БМТ томонидан ишлаб чиқилган қоидалардан фойдаланиш;
6. Ногиронлиги мавжуд инсонлар учун актёрлик маҳорати дарсларини ташкил этиш: телекўрсатувлар ва радиоэшиттиришларнинг бошловчилари ҳамда актёр бўлишни истаган жисмоний камчилиги мавжуд одамларни ўқитиши учун маҳсус стипендиал дастурлар (масофали бўлмаган)ни актёрлик йўналиши бор бўлган олий таълим муассасаларига таклиф этиш;
7. Ногиронлиги мавжуд бўлмаган аммо ногиронлар ролини ўйнаётган актёрларга маслаҳат беришни ташкил этиш. Афсуски, К сожалению, теледастурлар ва фильмларда биз аксарият ҳолатларда ногиронлиги мавжуд инсонлар касал, ёрдамга муҳтоҷ сифатида ёки унинг ҳаёти қаҳрамонлик сифатида талқин этилганлигини кўрамиз;
8. Телекўрсатувларда ногиронлиги мавжуд инсонлар ҳақидаги миллий ва хорижий фильмлардан фойдаланиш;
9. Ногиронлиги мавжуд инсонлар қатнашаётган ёки бошловчи сифатида жалб қилинаётган фильмлар, сериаллар ва телекўрсатувлар тайёрлайдиган телеканаллар, продюссерлик марказларга давлат томондан қўллаб-куватланиш, имтиёзлар бериш, рағбатлантиришни таъминлаш.
10. Ногиронлиги мавжуд инсонларнинг телекўрсатувлар ва фильмларда қатнашишлари учун уларни молиялаштиришда давлат квотасини киритиш (10 фоиз атрофида).

Интернетда ННТ фаолиятини ёритишида журналист этикаси

ННТ фаолиятини ёритишда журналистлар риоя этиши зарур бўлган ахлоқ қоидалари интернетда ҳам ўз кучини йўқотмайди. Шунга қарамай интернетда фаолият юритишнинг ўзига хос томонлари бўлиб, биринчи галда ахборот хизматининг ходими ўз сайти, ижтимоий тармоқдаги саҳифаси ва ташкилот блогини юритишда қўйидаги қоидаларга риоя этиши зарур²⁴:

- ахборотни унинг манбасини бир неча маротаба текширмасдан жойлаштирунг;
- ижтимоий тармоқлардан олинган иқтибос, фотосуратлар ёки видеотасвирларни манбасини кўрсатмасдан туриб ишлатмаслик лозим;
- ижтимоий тармоқлар олиниб, чоп этилган фотосуратлар ташкилот саҳифаси ёки блогига жойлаштирилганда бошқача мазмун касб этмаслиги зарур²⁵;
- интернетда фотосуратлар, видеосюжетларни уларда тасвирланган инсонларнинг розилигисиз жойлаштирунг керак;
- ижтимоий тармоқлардаги хабарлар шахсий сўзлашув бўлиши мумкин, албатта бу ҳақида хабар бериш ва манбани кўрсатиш лозим;
- ўзингизнинг шахсий қарашларингиз, сиёсий фикрларингизни ташкилот саҳифасида жойлаштирунг. Интернетдаги ташкилот саҳифаси фақатгина ташкилотнинг ижобий имиджини шакллантириш учун хизмат қилиши кераклигини унутманг²⁶;
- ташкилот сайти ва ижтимоий тармоқдаги саҳифасида бошқа ташкилот, ходимни асоссиз қораловчи материалларни жойлаштирунг. Даил ва фактларсиз бу ўз ташкилотингиз имиджига заар етказиши мумкинлигини унутманг;
- сиз тарқатаётган хабар айнан кимга мўлжалланганлигини эътиборга олган ҳолда саҳифанинг созлаш қурилмасини созланг. Аммо интернетда ҳақиқатдан ҳам маҳфий ахборот бўлмаслигини унутманг;
- интернетда муаллифлик ҳуқуқини ҳурмат қилинг, плагиатдан қочинг.

²⁴ Н.Қосимова. Интернет ахборот хизматларининг фаолиятида. Т., 2014. Б.58

²⁵ Руководство Би-би-си по использованию материалов из социальных сетей|| Bbc.co.uk

²⁶ Рекомендации сотрудникам агентства Ассошиэйтед пресс.||www.ap.org\images

Ногиронлиги мавжуд инсонлар билан мулоқотда тил ва услуб меъёрлари²⁷

“Ногиронлик”, “ногирон” тушунчаси соғлиқдан чекиниш маъносида қўлланганлиги сабабли соғлом бўлмаган инсонлар тушунчасини беради. Аксарият ҳолатларда мазкур тушунча ва атамаларнинг нотўғри қўлланилиши ногиронлиги мавжуд бўлган инсонларнинг шахсиятига тегиши мумкин. Агарда сиз жисмоний камчилиги мавжуд бўлган инсонлар ҳақида ёзаётган бўлсангиз, албатта нейтрал сўзлардан фойдаланиб, сўз бирикмаларини ўйлаб ишлатинг. Шунингдек “ногирон”–“соғлом” каби қиёслашдан қочинг. Ҳеч қачон “жисмоний тўлиқ бўлмаган”, “майиб”, “касал”, “эпилептик”, “децепси бор одам”, “даун” ва бошқа шунга ўхшаш атамалардан фойдаланманг. Ногиронлиги мавжуд инсонлар билан ишлашнинг асосий тамойилларидан бири ахлоқий тил меъёрларидан фойдаланишdir. Бундай инсонлар ҳаётини ёритишда биринчи ўринга муаммони эмас, балки инсон шахсини чиқариш зарур.

Ахлоқий меъёрларга асосланган тил қоидалари

Фойдаланинг	Фойдаланманг
Ногиронлиги мавжуд инсон	Ногирон
Жисмоний камчилиги бор инсон	Касал, майиб
Соғлиғи бузилган инсон	Мажруҳ
Ривожланишдан орқада қолаётган бола	Ногирон
Ўзгacha эҳтиёжларга эга одам	Норасо

²⁷ Ўз ННТМА қошидаги ногиронлик масалалари бўйича Маслаҳат Кенгашининг ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш бўйича тавсиялар. Ўзбекистон ногиронлар жамияти уюшмаси ахлоқ кодекси.

Үзига хос ривожланишга эга бола	Жинни
Ногиронлиги мавжуд бўлмаган инсон	Ақли бутун
Оддий одам	Софлом
Ногиронлар аравачасидан фойдаланадиган инсон	Аравачага михланган одам
Ногиронлик аравачасида юрадиган одам	Коляскачи
Туғма ногиронлик	Бахтсизлик, туғма мажруҳлик
Церебрал параличга чалингган инсон	Церебрал паралич қурбони
Полиомиелитни бошидан кечирган	Полиомиелитга чалингган
Полиомиелит натижасида ногиронлик олган	Полиомиелитдан жабр кўрган
Ақлий жиҳатдан ривожланишдан орқада қолаётган инсонлар	Ақлий қолоқ
Ривожланишдан орқада қолаётган болалар	Ақлан заиф
Таълим олишда қийналаётган болалар	Жинни, ақлдан озган, ақли паст болалар
Даун синдроми бор одам	Даун
Эпилепсияси бор одам	Эпилептик
Эпилептик тутқаноқقا чалингган инсон	Тутқаноқ
Рухий касаллиги мавжуд инсон	Телба, жинни
Рухий бузилишлари мавжуд инсон	Псих, рухий касал, тентак
Ментал соғлиғи бузилган инсон	Эси паст, овсар

Кўзи ожиз инсон	Кўр
Яхши кўрмайдиган инсон	Ярим кўр
Ёмон эшитадиган, эшитмайдиган одам	Кар
Мулоқотда қийинчиликлари мавжуд инсон	Кар-соқов
Нутқида қийинчилиги мавжуд инсон	Соқов

Тавсиялар

ННТ ва ОАВ уларнинг орасида ҳамкорлик етарлича йўлга қўйилганми? “Учинчи сектор”нинг фаолияти ОАВ учун қизиқми? Мазкур саволларга жавоб топиш мақсадида Журналистларни қайта тайёрлаш маркази томонидан Ўзбекистон ОАВда нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолияти қай даражада ёритилаётганлиги хусусида ўтказилган таҳлил натижаларига кўра²⁸ маълум бўлди:

- Ўзбекистонда ННТ фаолияти мунтазам равишда ёритилмайди. Ёритилганда ҳам фақатгина ахборий сабаб натижасида, яъни конференция, семинар ва давра суҳбатлари ўтказилиши натижаси билан ёритилади.
- ННТ фаолиятини тўлиқ ва кенг қамровли таҳлил этиб берувчи материаллар жуда кам;
- ННТ ва ОАВ билан ахборий ва коммуникацион ҳамкорлик қониқарли даражада йўлга қўйилмаган.
- Ўзбекистон ОАВда ННТ фаолияти билан боғлиқ қонунлар, хукуқий ҳужжатларни шарҳлаб, аҳолига тушунтириб берувчи материаллар етарли эмас;

²⁸ 2014 йилда ўтказилган Ўзбекистон ОАВда нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолияти қай даражада ёритилаётганлиги хусусида ўтказилган таҳлили

- Мавжуд материалларда ННТ фаолияти бир ёқлама ёритилиб, уларнинг фуқаролик жамиятини ривожлантиришдаги ўрни жуда заиф ёритилмоқда;
- Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларини шаклланишида, мустақил ННТлар ривожида, уларнинг фаолиятидаги шаффофлик ва ошкораликни таъминлаш борасида ўтказилаётган ислоҳатлар самарасини ёритишда ОАВнинг роли хусусидаги масалалар етарли даражада кўтариilmаяпти;
- Учинчи секторнинг ижтимоий аҳамиятга молик лойиҳаларни амалга оширишда фаол иштироки ҳақидаги таҳлилий материаллар қониқарли эмас Афсуски, ННТ хусусидаги материалларнинг аксарияти хабар шаклида берилган бўлиб, фақатгина информацион характерга эга. Юқоридаги каби хабарлар ННТ фаолиятини аҳолига очиб, тушинтириб беришга хизмат қилмайди.

Хўш, муаммони бартараф этиш учун нима қилиш керак? Аввало:

- Ўқувчи, радиотингловчи ва телетомошибинлар аудиториясини ННТ фаолияти ҳақида сифатли ва чуқур таҳлилга асосланган журналистик материаллар тайёрлаш.
- ННТ фаолиятини ҳар томонлама ўрганиш ва таҳлил этиш, фуқаролик жамиятининг давлат ривожида тутган ўрнини кўрсатиш;
- ННТ ва журналистлар ўрганишда ҳамкорликни йўлга қўйиш орқали нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолиятини ОАВ ва ижтимоий тармоқлар орқали тарғиб этиш;
- ОАВ ва фуқаролик жамияти институтларини бошқаришга оид қонунчилик соҳасидан хабардор қилиш мақсадида журналистлар ва ННТ вакилларининг ҳукуқий билимларини ошириш;
- мазкур соҳани ёритишда журналистлар ихтисослашувини оширишга қаратилган семинар-тренинглар ташкил этиш;
- фуқаролик жамияти институтлари вакиллари ва журналистларнинг сиёсий фаоллигини ошириш;
- ЎзННТМА қошида ижтимоий тармоқларда ННТ фаолиятини ёритувчи журналистлар клубини ташкил этиш;

- ННТнинг мақсадли аудиторияси билан ишлашда ахлоқий меъёрларга риоя этиш;
- ахборот ва таҳлилий жанрлардан самарали фойдаланиш.

Ногирон болалар мавзусини ёритишнинг ўзига хосликлари

Бола хуқуқлари таъминоти ва ҳимояси замонамизнинг глобал муаммолари сирасига кириб, уларнинг ҳал этилиши бутун жаҳон ҳамжамиятининг манфаатларига мос келади. Бу ўсиб келаётган авлоднинг жамият ҳаётийлигини кафолатлашдаги ва унинг келгуси ривожини белгилашдаги ҳал қилувчи роли билан изоҳланади. 1989 йил 20 ноябрда БМТ Бош Ассамблеяси томонидан Бола хуқуқлари тўғрисида Конвенция қабул қилиниб, у 1990 йил 2 сентябрдан кучга кирди. Мазкур конвенция дунёнинг деярли барча мамлакатлари томонидан маъқулланиб, ратификация қилинган ягона ҳалқаро ҳужжат ҳисобланади. Иштирокчи давлатлар, шу жумладан, Ўзбекистон болаларнинг билим олиш, муносиб ҳаёт кечириш, зўравонлик ва камситишларнинг ҳар қандай кўринишларидан ҳимояланиш хуқуқларини кафолатлаш мажбуритияни олишган. Конвенцияга қўшилган ҳар бир иштирокчи давлатда яшовчи болалар ҳаёти ва аҳволида сезиларли ижобий ўзгаришлар бўлганини қайд этиш керак.

Ногирон болага қўл чўзинг²⁹.

Ўсиб келаётган авлоднинг жисмоний, ақлий ва маънавий жиҳатдан баркамол инсонлар бўлиб вояга етишлари учун яхши ва қулай шароитларни яратиш мамлакатимизда амалга оширилаётган давлат сиёсатининг энг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Ўзбекистон 1992 йилда БМТнинг Бола хуқуқлари тўғрисида Конвенциясига қўшилганидан кейин мамлакатимизда бола хуқуқ ва эркинликларини таъминлаш ва ҳимоя қилиш учун зарур хуқуқий ва ташкилий шароитлар ҳамда кафолатлар яратилди. Конвенция талабларини миллий қонунчиликка сингдириш, соҳага оид хуқуқий базани такомиллаштириш мақсадида «Бола хуқуқларининг кафолатлари тўғрисида», «Одам савдосига қарши кураш тўғрисида», «Васийлик ва ҳомийлик тўғрисида», «Ўзбекистон Республикасида ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида» (янги таҳрирда), «Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва хуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида», «Алкоголь ва тамаки маҳсулотларининг тарқатилиши ҳамда истеъмол қилинишини чеклаш тўғрисида» ва бошқа қонунлар қабул қилинди. «Бола хуқуқларининг

²⁹ inntehcom.ru

кафолатлари тўғрисида»ги Қонун³⁰ Ўзбекистон ҳуқуқи тарихидаги илк кодексланган ҳужжат ҳисобланади. Ўзининг мақсадига кўра мазкур қонун боланинг ҳуқуқий ҳолати билан боғлиқ муносабатларин тартибга солади, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари таъминланишини кафолатлайди. «Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида»ги Қонуга кўра вояга етмаганларга ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказлари тузилган бўлиб, улар 3 ёшдан 18 ёшгача бўлган ва ёрдамга муҳтож болаларни куну тун қабул қилиш ва вақтинча сақлашни таъминламоқда.

Ўзбекистонда бола ҳукуқларига риоя этилишини мониторинг қилиш тизими ташкил этилган ва муваффақиятли фаолият олиб бормоқда. Мазкур мониторинг Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий суди ҳузуридаги Суд қонунчилигини демократлаштириш ва либераллаштириш ҳамда суд тизими мустақиллигини таъминлаш бўйича тадқиқот маркази томонидан амалга оширилади. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар ва Адлия вазирликлари, Бош прокуратураси таркибида ҳам инсон ҳукуқларини ҳимоя қилиш бўйича маҳсус бўлинмалар фаолият олиб бормоқда, улар ўз ваколатлари доирасида жумладан миллий қонунчилик, конвенциялар ва бошқа ҳужжатларни ҳаётга тадбиқ этиш орқали бола ҳукуқларини таъминлаш масалалари билан ҳам шуғулланишади. Бола ҳукуқларига риоя этилиши юзасидан жамоатчилик назоратини кучайтиришга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда³¹.

Шу билан бирга ўз ечимини кутиб турган масалалар ҳам оз эмас. Биринчи галда, бу ногиронлиги бор болалар ҳукуқлари мавзусининг эхтиёткорлик билан, тўғри ёритилиши. Аксарият ҳолларда ногиронлиги бор бошқа кишилар ҳақидаги материаллар сингари улар ҳам ахборот характерига эга бўлиб қолмоқда. Журналистлар баъзида «ҳақиқатни рўй-рост» баён этиш илинжида

³⁰ www.lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=1297318

³¹ <http://narodnoeslovo.uz/index.php/homepage/zhamiyat/item/7042-obespechenie-prav-rebenka-v-uzbekistane>

жажжи қаҳрамонларининг манфаатларини унутиб қўйишади. Гоҳида улар боланинг муаммолари кенг жамоатчиликка ошкор этилиши қандай оқибатларга олиб келиши, боланинг келгуси тақдири ва ҳаётида қандай из қолдириши мумкинлигини ўйлаб кўришмайди. Парадокс шундаки, баъзида бола ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилган материалда журналистнинг ўзи билиб-билмай унинг ҳуқуқларини бузиб қўяди (масалан, қонун билан ҳимоя қилинадиган фарзандликка олиш сирини, болага қўйилган ташхисни ошкор этади, рухсатсиз оила аъзолари ўртасидаги мураккаб муносабатлар ҳақида сўз юритади, боланинг исми шарифини ўзгартирмасдан, баъзида яшаш манзилини ҳам кўрсатган ҳолда беради). Ана шундай материалларни ўқиганда, ногирон боланинг муаммолари журналист ва у ишлайдиган ОАВ учун шов-шув учун мавзу, рейтингини ошириш усули эмасмикан, деб ҳам ўйлаб қоласан киши. Бизнингча, бу нарса ҳар доим ҳам журналистларнинг ана шундай нияти билан боғлиқ бўлмайди, балки улар бола билан қай тарзда тўғри мулоқот қилишни, уларга яна қўшимча жароҳат етказмасдан муаммолари ҳақида жамиятни хабардор қилишни билишмаслигидан келиб чиқади³².

Бугунги кунда журналистлар олдида ногиронлиги бор болалар масалаларини эҳтиёткорлик билан, тўғри ёритиш вазифаси турибди. Умумий принципларга таянган ҳолда журналистлар биринчи галда қуидагиларга риоя этишлари керак³³:

1. Ҳар қандай вазиятда ҳам ҳар бир боланинг ҳуқуқ ва манфаатларига риоя этиш. Улар бошқа ҳар қандай мулоҳазалардан устун туради.
2. Болада ҳам, худди катталарда бўлгани каби шахсий ҳаёт ва маҳфийлик ҳуқуқи бор. Болани ҳар қандай, жумладан эҳтимолий кўнгилсизлик ва жазоланишлардан ҳимоя қилиш керак.
3. Бола ўз фикрини билдириш, ўзига қулоқ солишларини сўраш ҳамда ўз ҳаётига оид масалаларни ҳал қилишда иштирок этиш ҳуқуқига эга. Мазкур

³² СМИ и дети (.pdf) journ.bsu.edu.ru/kodeks/principles.pdf

³³ СМИ и права детей. Ресурс для журналистов, созданный журналистами Разработано MediaWise для ЮНИСЕФ. Второе издание 2005 г.

хуқуқларнинг амалга оширилиши боланинг ёши ва балоғатга етганлик даражаси билан боғлиқ.

4. Журналист тайёрлаган материалнинг эълон қилиниши болага қандай таъсир кўрсатишини баҳолашда унинг яқинлари – ота-онаси, васийлари, шунингдек у билан ишлаётган мутахассислар – шифокорлар, психологлар, ўқитувчилар ва бошқалар ёрдам беришади.

5. Агар материалнинг эълон қилиниши бола, унинг ака-ука, опасингиллари, тенгдошлари учун бирор бир хавфни келтириб чиқариши эҳтимоли бўлса, мақолада унинг исми шарифини ўзгартириб бериш ёки умуман бермаслик кифоя қилмайди. Шунингдек, уни таниб олиш имконини берадиган ҳар қандай сурат ёки бошқа хужжатли материаллар ҳам эълон қилинмаслиги керак³⁴.

Журналистларга ёрдам бериш мақсадида БМТнинг Болалар жамғармаси ЮНИСЕФ томонидан болалар ва болалик масалаларини ёритишнинг ахлоқий принциплари ишлаб чиқилган³⁵. Журналистлар учун қўлланманинг иккинчи нашри учинчи қисми «ОАВ ва бола хуқуқлари» деб номланиб, бевосита ногиронлиги бор болалар масалаларига бағишлиланган. Хусусан, унда болаларнинг медиатимсолини яратиш юзасидан қўйидаги тавсиялар берилган³⁶:

✓ Ногирон болаларнинг хуқуқий ва ижтимоий мақомини ўрганинг. Улар учун тенг имкониятлар йўқлигининг сабаби нимада – уларнинг хуқуқларини ҳимоя қилувчи қонунлар мавжуд эмаслиgidами ёки нотўғри тасаввурлардами? Бундай болаларга бўлган муносабат ва уларнинг имкониятлари ногиронлигига боғлиқми? Болалар билан нотўғри тасаввурлар қаердан келиб чиқаётгани тўғрисида сұхбатлашинг. Ўз ҳаётий тажрибаларини баён этиш орқали улар сизга бошқалардан «фарқ қиласиган» инсонлар ҳақидаги афсона ва нотўғри фикрларни йўқотишга ёрдам беришади.

³⁴ СМИ и права детей. Ресурс для журналистов, созданный журналистами Разработано MediaWise для ЮНИСЕФ. Второе издание 2005 г.

³⁵ Там же.

³⁶ Ўша ерда.

- ✓ Ногирон боланинг ота-онаси маслаҳат, молиявий ёки амалий ёрдам ола билишадими? Бундай ёрдамдан барча фойдалана оладими, ёки у факат эхтиёжи борлиги текширилганларгагина кўрсатиладими? Ногирон болалар ва уларнинг оилалари билан ишловчи ўз ўзига ёрдам гурухлари ва бошқа ташкилотлар ҳақида хабар беринг.
- ✓ Кўплаб ногирон болалар ўз имкониятларини рўёбга чиқара олишмайди, бунга сабаб катталар уларда ана шундай имкониятни йўқ, деб ҳисоблашларида. Ана шундай болалар қўллаб-қувватланадими ва уларнинг фуқаролик жамиятида иштирок этишлари рағбатлантириладими? Улар билан ўта муҳим эхтиёжлари: билим олишлари, транспорт, жамоат биноларига кириб-чиқа олиш, бўш вақтларини ўtkазишлари учун шароит, шаҳарсозлик ва бошқалар муҳокама этиладими? Улар камситишларга дуч келишганда қай тарзда қўллаб-қувватланадилар?
- ✓ Ногирон болалар амалий муаммоларга уларнинг алоҳида эхтиёжлари лойиҳачилар, қурувчилар ва ишлаб чиқарувчилар томонидан инобатга олинмаслиги сабаб дуч келишади. Ўз мамлакатингиз ёки хориждаги биргаликдаги лойиҳалаш натижасида юзага келган маҳсулот ва хизматлар ҳақида хабар беринг. Давлат ногирон болалар жамоат биноларига кириб-чиқишлиари, транспортдан фойдаланишлари ва бошқалар учун имкониятни қай даражада кенгайтирмоқда?
- ✓ Ногирон болалар учун муассасаларда улар билан ёмон муносабатда бўлинаётган ҳолатларни, айниқса уларда болаларнинг манфаатларини ҳимоя қиласиган шахс бўлмагандаги, ёритиб боринг. Бундай муассасаларни ким бошқаради ва улар қайси манбалардан молиялаштирилади? Ўз мамлакатингиз ва хориждаги болаларга муносабат ва уларни парваришилаш борасидаги ижобий тажрибалар ҳақида ёзинг. Улар ҳақида болаларнинг фикри қандай?
- ✓ Сюжетингиз марказида нима турибди – болами ёки ногиронлик? Мавзуга ном қўйдингизми? Ёки сиз сюжет мавзулари ўзини ўзи баён этишини истайсизми? Болалардан уларнинг ногиронлиги тилга олинишини хоҳлаш-хоҳламасликларини, агар исташса, бу қай тарзда бўлгани маъқуллигини

сўрадингизми? Агар сиз боланинг ногиронлигини тилга олган бўлсангиз, бу сюжеттга қанчалик алоқадор? Масалан, агар ногирон болалар бинога кирибчиқиши имконияти таъминланишига қаратилган тадбирда қатнашаётган бўлишса, ногиронлик бевосита мавзуга алоқадор бўлади. Мабодо улар атрофмұхит муҳофазасига бағишлиланган ёки уларнинг ногиронлигига алоқаси бўлмаган мақсадлар учун маблағ йиғишга қаратилган тадбирда иштирок этаётган бўлишса, ногиронликнинг мавзуга умуман алоқаси бўлмайди³⁷.

✓ Ногирон болалар ҳақида ҳикоя қилиш жараёнида журналистлар қўллайдиган сўз ва жумлалар уларни тушунишга ва уларга бўлган муносабатни ижобий томонига ўзгартеришга, ёхуд аксинча улар ҳақидаги нотўғри тасаввурларни янада мустаҳкамлашга хизмат қилиши мумкин. Сиз нотўғри талқин қилиниши ёки ногиронларни камситиши мумкин бўлган салбий ёхуд мажозий сўз ва жумлалардан фойдаланганмисиз? Сиз сўзлардан эҳтиёт бўлиб ва танлаб фойдаланасизми, ёки ҳақоратли ва ножўя бўлиши мумкин бўлган «оммабоп» атамаларни қўллайсизми? Агар шубҳага борсангиз, маслаҳат сўраб мутахассисларга (шу жумладан ногирон болаларнинг ўзларига) мурожаат қилинг. Ногирон болаларни ноқулай аҳволга солиб қўядиган ижтимоий адолатсизликка эътиборни қаратиш билан, ачиниш ҳиссини уйғотиш учун ҳиссий сўзлардан фойдаланиш ўртасида катта фарқ бор.

✓ Ногиронлик бирор бир касаллик оқибатида келиб чиққан бўлиши мумкинлигини, аммо унинг ўзи касаллик эмаслиги ва юқиб қолмаслигини ёдда тутинг. Ўқитиш қийин бўлган болалар деганда руҳий касалликка чалинган болаларни тушунмаслик керак; қўриш ва нутқ қобилиятидаги камчиликлар турли даража ва шаклда бўлиши мумкин; одамлар ногиронлар аравачасидан турли сабабларга кўра фойдаланадилар; церебрал шол, Даун синдроми, дислексия ёки қизилчанинг оқибатлари – турли ҳолатлардир. Ҳамма ногиронларда ҳам сурункали касалликлар кузатилмайди; уларнинг кўпчилиги

³⁷ Этические принципы подготовки журналистских материалов о детях. ЮНИСЕФ. <http://journ.bsu.edu.ru/kodeks/principles.pdf>

ўзларини ожиз, қўлидан бирор иш келмайдиган деб ҳисоблашмайди; баъзилар ногиронлик ўзининг барча фуқаролари эхтиёжларини қондира олмайдиган жамият томонидан ўйлаб топилган концепция, деб ҳисоблашади³⁸.

Болалардан интервью олиш принциплари³⁹

1. Интервью олиш учун болаларни танлашда уларни жинси, ирқи, ёши, дини, ижтимоий мақоми, билим даражаси ёки жисмоний хусусиятларига қараб ажратманг.

Дарҳақиқат, журналист ўзининг болалар манфаатларига мутлақо тўғри келмайдиган мулоҳазаларига таяниб: «бизга 8 ёшлардаги оқ-сариқдан келган қиз керак» деб, интервью учун болаларни худди бозорда мева танлагандек танлаши тўғри эмас. Табиийки, болаларни камситмайдиган асосларга таянган танлов бўлади. Сиз ижтимоий сўров ўтказмаётганингизни, балки интервью олмоқчилигинги, шу боис Мехрибонлик уйидаги барча болалар (Даун синдроми бор ёки жигар кўчириб ўтказилишига эхтиёжманд болалар) ҳақида бирданига ёза олмаслигинги унумтманг. Шу боис интервью учун қаҳрамонни боланинг тарихидан, унинг муаммолари қандайлигидан, руҳий ҳолатидан (буни боланинг яқинлари ва мутахассислардан билиб олишинги мумкин), у қанчалик киришимли эканидан ҳамда у айнан сиз билан мулоқотга қай даражада тайёрлигидан келиб чиқиб танлайсиз.

2. Бола ва унга жавобгар шахсдан (ота-онаси, васий, Мехрибонлик уйи директори, ҳомийлик ва васийлик органлари вакили) интервью, тасвирга олиш, болага тааллукли фотосурат ва ҳужжатли материалларни эълон қилиш учун, имкони бўлса – ёзма равишда ва албатта болага тушунарли тилда рухсат олинг. Розилик ўз хоҳиши билан, бирор бир тарздаги мажбурлашларсиз олиниши зарур. Боланинг у ишонадиган катталардан бири билан маслаҳатлашиб олиши ҳам мақсадга мувофиқдир.

³⁸ Ўша ерда.

³⁹ СМИ и права детей. Ресурс для журналистов, созданный журналистами Разработано MediaWise для ЮНИСЕФ. Второе издание 2005 г.

Ногирон болаларнинг жамиятга интеграциялашуви⁴⁰

Интервью борасида келишар экансиз, болага бажара олишингизга кўзингиз етмайдиган ваъдалар берманг (масалан, мақола эълон қилинганидан кейин албатта уни онаси келиб олиб кетишини, ёки уни кимдир фарзандликка олишини ёхуд уни даволаш учун зарур пулни берадиган ҳомийлар топилишини айтманг). Ширинликлар, машҳур бўлиб кетиши ҳақидаги ваъдалар, уни уйингизга меҳмонга олиб кетишингиз ёки кинога олиб тушишингиз ҳақидаги бажаришингиз гумон бўлган ваъдалар билан уни «сотиб олишга» уринманг. Бу кўпроқ Мехрибонлик уйлари ва интернатларда тарбияланаётган болаларга тааллукли бўлиб, нафақат журналист, балки ҳар қандай инсон кўнглидан уларга нисбатан ачиниш ва ҳамдардлик ҳисларини ўtkазиши иабиий. Мабодо бирор бир ваъда бериб қўйган бўлсангиз уни албатта бажаринг. Йўқса, болада катталарга ва уларнинг ваъдаларига ишонч йўқолиши мумкин. Қолаверса, бир нарса доим ёдингизда бўлсин: сиз ушбу

⁴⁰ www.zaksob.ru

боланинг ҳаёти учун масъулиятни бўйнингизга ола олмайсиз, ҳеч ким сизни у билан дўстлашишга ва мулоқотда бўлиб туришга мажбур қилолмайди (лекин ҳаётда ана шундай дўстлашув ҳолатлари ҳам учраб туради). Сизнинг асосий вазифангиз – мана шу болага ва шунга ўхшаш вазиятга тушиб қолган бошқа болаларга ёрдами тегиши мумкин бўлган сифатли материал тайёрлаш.

3. Бола ва унга жавобгар шахс (ота-онаси, васий, Мехрибонлик уйи директори, ҳомийлик ва васийлик органлари вакили) ўзлари тўплаган маълумотларини маҳаллий ва глобал даражада тарқатишни ният қилган журналист билан мулоқот қилишаётганини тушуниб етишлари керак. Сиз уларга интервью олишдан мақсадингизни ва ундан қай тарзда фойдаланмоқчи эканингизни тушунтиришингиз керак.

Интервью ҳақида келишиб олиш босқичида, шунингдек материал устида ишлашнинг барча босқичларида битта қоидага амал қилинг – ҳеч қачон болани алдаманг. Агар сиз унга кўрсатувнинг (эшиттиришнинг) эфирга кетиш, мақоланинг чоп этилиш санасини хабар қилишни ваъда берган бўлсангиз, сўзингизнинг устидан чиқинг. Яна бир гап: болаларга бўлиб ўтаётган ҳамма нарсани тушунтириш мумкин ва зарур. Тайёрлаётган материалингизда кўтариб чиқмоқчи бўлган жиддий муаммони болага тушунарли бўлган оддий ва содда тилда баён этинг. Агар шундай қилсангиз, бола ўзини сизнинг ҳамкорингиз, дўстингиз деб билади ва ишингиз осон кечади⁴¹.

4. Интервью жараёнида боланинг қалбига озор етказманг, уни касаллик, ногиронлик, оиласини йўқотиш ва ҳаётидаги бошқа муаммоларни қайта бошидан ўтказишга мажбур қилманг. Унинг миллати, маданияти, дини борасида камситувчи фикрлардан, ёки унинг ўзи ва оила аъзолари шаънига тегадиган ҳақоратли мулоҳазалардан узоқроқ бўлинг.

Бу талаблар айримларда: агар ҳамма «нозик жиҳатлар» четлаб ўтиладиган, боланинг ўтмиши эсга олинмайдиган бўлса, интервьюдан қандай маъно бор? – деган саволни келтириб чиқариши мумкин. Шу ўринда Фёдор Михайлович

⁴¹ Этические принципы подготовки журналистских материалов о детях. ЮНИСЕФ. <http://journ.bsu.edu.ru/kodeks/principles.pdf>

Достоевскийнинг бола кўз ёшининг томчиси қандай қимматга эгалиги ҳақидаги сўзларини ёдга олиш керак. Агар интервью жараёнида сиз болани кўз ёш тўкишгача олиб борсангиз, бундан кимга фойда? Болага? Бизнингча, йўқ. Сизгами? Бу саволнинг жавоби ҳам салбий. Ўқувчи ёки томошибинларгами? Тўғри, кучли ҳиссиётлар шунга мос тарздаги жавоб реакциясини уйғотади. Аммо журналистнинг вазифаси қандай бўлмасин ўз аудиториясининг туйғуларига ўйнашдан иборат эмаслигини унутмаслик зарур.

Яна бир гап: ота-онасининг қандай одамлар эканлигидан, хатти-ҳаракатларидан қатъий назар, улар бола учун қадрдон, унинг ота-онасиданда яқинроқ инсонлари йўқ. Шу боис сиз ота-онасига, уларнинг хатти-ҳаракатларига «муносиб» баҳо бериш орқали фақатгина боланинг жигига тегасиз ва унинг сиз билан мулоқотдан қочишига сабаб бўласиз⁴².

5. Интервью пайтида бола ўзини эркин хис этишини таъминлашга, унга ташқаридан, шу жумладан журналист томонидан босим ўтказилмаслигига ҳаракат қилинг. Шунда у ўз ҳаётини батафсил гапириб беради. Интервью пайтида алоқадор бўлмаган кишилар иштирок этмаслигига эришинг. Теле ва радио интервьюда тасвир ва овоз фонига эътибор қаратинг. Улар боланинг қаердалигини аниқлаш имконини бермаслиги керак.

Кўп ҳолларда савол туғилади: интервью пайтида бола учун масъул бўлган катта ёшдаги кишилар – ота-онаси, васий, Мехрибонлик уйи раҳбари ёки вакилининг иштирок этиши шарми? Бу саволнинг давобини қонунчиликдан эмас, балки журналист одоб-ахлоқи меъёрларидан излаш керак. Биз журналист болага зарап етказишни истамайди, унинг сўзларини бузиб, нотўғри талқин қилмайди, унга босим ўтказмайди, унинг ҳаётига оид воқеалардан ўз рейтингини ошириш учун фойдаланмайди, деб ишонамиз. Вояга етмаган шахс ҳуқуқ-тартибот идоралари ходимлари томонидан сўроқ қилинганда унинг манфаатларини ҳимоя қилувчи катта ёшдаги кишининг

⁴² Этические принципы подготовки журналистских материалов о детях. ЮНИСЕФ. <http://journ.bsu.edu.ru/kodeks/principles.pdf>

иштироки шарт бўлса, интервью жараёнида бунга ҳожат йўқ. Боланинг ўзи мулоқот пайтида ёнида онаси (тарбиячиси, шифокор, ўқитувчиси ёки бошқа бир шахс) ўтиришини хоҳлаган ҳолатлар бундан мустасно. Аммо болалар билан ишлаш амалиётининг кўрсатишича, сухбат жараёнида улар учун аҳамиятли катта ёшдагилар иштирок этса, бола уларнинг фикрига таянади, улар нималарнидир айтиб юборишиларини кутиб туради. Умуман олганда, интервью пайтида бола ўзини имтиҳон топшираётган ва зарур гапларни «унутиб қўйгани учун» ёмон баҳо олишдан қўрқадиган ўқувчикдек ҳис этишига олиб келадиган ҳолатлардан қочиш керак⁴³.

6. Ҳеч нарсани саҳналаштирманг. Болаларни бошқаришга уринманг. Улардан чиройли тасвир ёки таъсирли репортаж учун зарур гапларни айтишни ёки хатти-ҳаракатларни амалга ошириб беришни сўраманг.

Бу каби саҳналаштирилган ҳолатлар журналистнинг касб маҳорати етарли эмаслигидан, бола шахсига нисбатан хурматсизликдан далолат беради. Агар ростдан ҳам сизни боланинг фикри қизиқтирса, у билан мулоқотга катталардан интервью олишга сарфланадигандан кўра кўпроқ вақт кетишига тайёр туришингиз зарур. Бу айниқса, мушкул ҳаётий вазиятни бошдан кечираётган болаларга тааллуқли. Уларнинг кўпчилигига катталарга ишончсизлик шаклланган бўлиб, интервьюга розилик берса ҳам, очиқ ва самимий сухбатга мойил бўлмасликлари мумкин. Шу боис журналист бола билан шахсий мулоқотни ўрнатиши, уни «гапиртира олиши», уни қизиқтирадиган мавзуларни топа олиши жуда муҳим.

Болалар ҳақида репортаж тайёрлаш принциплари⁴⁴

1. Тайёр журналистик материал, сизнинг умумлашма ва холосаларингиз бола қалбини яраламаслиги, унинг руҳитяига салбий таъсир кўрсатмаслиги, уни

⁴³ Этические принципы подготовки журналистских материалов о детях. ЮНИСЕФ. <http://journ.bsu.edu.ru/kodeks/principles.pdf>

⁴⁴ Этические принципы подготовки журналистских материалов о детях. ЮНИСЕФ. http://www.unicef.org/ceecis/ru/media_21840.html

камситмаслиги, жамият томонидан салбий муносабатда бўлинишига олиб келмаслиги керак.

Сиз тайёрлаган материалингизни бола ўқиб чиқиши (эшитиб кўриши, томоша қилиши) мумкинлигини, хаттоки буни хоҳлашини яхши тушунишингиз керак. Шу боис ўз фикрларингизни, хулосаларингизни, баҳоларингизни баён этишда буни эътиборга олишингиз лозим. Бу ўринда халқимизнинг «пичоқни аввал ўзингга ур, оғримаса бировга» деган нақли мос келади. Яъни тайёрлаган материалингизни «ўз танангиздан» ўтказинг, агар шу мақола (кўрсатув, эшиттириш) ўзингиз ёки фарзандингиз ҳақида бўлганда қандай ҳолатга тушган бўлардингиз, шуни бир ўйлаб кўринг. Агар бола бу ҳақда гапирмаган бўлса, вазиятни, воқеани қайта тиклашга, у нимани ўйлагани, ҳис қилгани ҳақида баён этишга уриниш керак эмас. Воқеаларни бўрттириб кўрсатиш йўли билан бола бошидан кечирган қийинчиликларни акс эттириш шарт эмас. Яххиси, сиз барча қийинчиликлар ортда қолганини, энди болада ҳаётда ўз ўрнини топиши, ривожланиши, қобилият ва имкониятларини намоён этиши учун шароитлар бўлишини, унга мутахассислар, жамоат ташкилотлари, ҳомийлар, қўшнилар, ҳаваскорлик театр студияси аъзолари ва бошқалар ёрдам беришини тасвирланг. Журналистнинг ижобий қарашлари ўз-ўзидан аудиторияга ҳам кўчади. Одамлар муаммо ростдан ҳам мавжудлигини, у хаттоки жуда жиддийлигини, аммо вазият ўнглаб бўлмас даражада эмаслигини – унинг ечими, ижобий чора борлигини тушуниб етишлари керак⁴⁵.

2. Бола билан танишувингиз ва интервью олиш жараёнлари ҳақида асосли ва ишончли маълумотларни тақдим этинг. Демак, яна журналист фақат далилларга таяниши кераклиги ва ҳеч нарсани ўйлаб топмаслиги, бўрттириб кўрсатмаслиги кераклиги ҳақидаги тавсияга қайтамиз. Болалар ёлғонга сезигир бўлишади, шу боис агар тайёрлаган материалингизда «чиройли сўзлар»ни

⁴⁵ Этические принципы подготовки журналистских материалов о детях. ЮНИСЕФ.
http://www.unicef.org/ceecis/ru/media_21840.html

кўлласангиз, воқеликни салгина кўпиртириб тасвирласангиз, бутун ёзганингиз уларнинг наздида ёлғонга айланиб қолади.

3. Тайёрлаган материалингизда исм-шарифларни ҳар доим ўзгартиринг, қуидаги ҳолатларда боланинг кимлигини ёки қаердалигини аниқлашга имкон берадиган манбаларни кўрсатманг:

- Бола жинсий зўравонлик ёки жинсий эксплуатация қурбони бўлса, ёхуд ўзи жисмоний ёки жинсий зўравонлик содир этган бўлса;
- Бола ОИВ/ОИТС билан касалланган ёки ана шундай касаллик оқибатида вафот этган бўлса (ота-онаси/vasiy исми шарифи эълон қилинишига розилик берган ҳолатлар бундан мустасно);
- Жиноят содир этганликда айбланаётган ёки бунинг учун жазога маҳкум этилган бўлса.

Боланинг ҳаёти учун хавф туғилиши мумкин бўлган қуидаги ҳолатларда унинг кимлигини ёки қаердалигини аниқлашга имкон берадиган манбаларни кўрсатманг:

- Ҳарбий ҳаракатларнинг амалдаги ёки собиқ иштирокчиси бўлса;
- Бошпана сўраётган, қочоқ ёки мажбурий кўчиб келган бўлса.

Қайд этиш керакки, Ўзбекистонда журналистлар юқорида санаб ўтилган тоифаларга мансуб болалар тақдири ҳақида камдан кам ҳоллардагина ёзишади. Ўзи ёки ота-онаси ОИВ/ОИТСга чалинган болаларнинг, жиноят содир этган вояга етмаганларнинг, ногиронлиги бор болаларнинг овозлари деярли эшитилмайди, уларнинг муаммолари матбуотда кам ҳоллардагина кўтариб чиқилади. Аммо нима бўлганда ҳам, ҳар доим Мехрибонлик уйларида, интернатларда ва етимхоналарда яшаётган, асраб олинган болаларнинг исми шарифларини ўзгартириб кўрсатиш кераклиги ёдда туриши лозим.

4. Айрим ҳолларда боланинг исми шарифи ва/ёки уни таниб олиш мумкин бўлган тасвирнинг берилиши мумкин ва хатто зарур бўлиб қолади⁴⁶:

⁴⁶ Этические принципы подготовки журналистских материалов о детях. ЮНИСЕФ.
http://www.unicef.org/ceecis/ru/media_21840.html

- Мулоқот боланинг ташаббуси билан уюштирилган бўлиб, у журналист материали орқали ўз фикрини кенг жамоатчиликка етказишни истаса;
- Бола у ёки бу ижтимоий лойиҳада иштирок этаётган бўлса, ҳамда ўзини бошқалар ана шу лойиҳа иштирокчиси сифатида танишларини хоҳласа;
- Бола руҳий ва ижтимоий реабилитация/адаптация дастурида иштирок этаётган, иштирокчиларнинг исми шарифларини эълон қилиш дастурнинг асосий шартларидан бири, ҳамда келгусида боланинг ривожланиши учун фойдали бўлса.

5. Ўзингиз сұхбатлашган боланинг руҳий хусусиятлари ва ёшини эътиборга олинг. У сизга берган маълумотларнинг тўғрилигини унга яқин бўлган бошқа болалар ва катталардан аниқлаштириб олинг⁴⁷.

Болалар хуқуқларининг тўлақонли ва эҳтиёт бўлиб ёритилишини таъминлаш мақсадида ЮНИСЕФнинг Ўзбекистондаги ваколатхонаси томонидан муҳим маълумотлар ишлаб чиқилди. Журналистлар улар билан Журналистларни қайта тайёрлаш маркази томонидан ўtkазилган «Соғлом бола йили ҳамда Бола хуқуқлари тўғрисида Конвенциянинг 25 йиллиги доирасида бола хуқуқлари масалаларининг ёритилишида ОАВ имкониятларини ошириш (2014-2015 йиллар)» мавзусидаги лойиҳа доирасида танишига муваффақ бўлишди.

Мавзуни ОАВда ёритиш юзасидан тавсиялар.

Ахлоқий жиҳатлар

Ногиронлиги бор кишилар тимсолининг ОАВ ва кинода ёритилишини яхшилаш мақсадида ногиронларнинг жамоат ташкилотлари қуйидаги тавсияларни ишлаб чиқишган ва фаолиятда қўллашни таклиф этишади⁴⁸:

⁴⁷ Этические принципы подготовки журналистских материалов о детях. ЮНИСЕФ.
http://www.unicef.org/ceecis/ru/media_21840.html

⁴⁸ Пособие для организаций инвалидов. "Работа со средствами массовой информации".
http://aupam.narod.ru/pages/sozial/posobie_dlya_organizacij_invalidov_rabota_so_sredstvami_massovoyj_informacii/oglavlenie.html

11. Ногиронлиги бор кишиларни уларнинг имкониятлари ва жамиятга келтиришлари мумкин бўлган фойдаси нуқтаи назаридан акс эттиринг. Ногиронлиги бор кишилар боқиманда ва жамиятга фойда келтира олмайдилар деган фикрдан воз кечинг⁴⁹.

12. Ногиронлиги бор кишиларни пассив ва мустақил бўлмаган кузатувчилар сифатида эмас, балки жамиятнинг фаол аъзолари тарзида акс эттириш керак. Таълим олиш, касб ўрганиш борасида бир хил имкониятлар яратиб берилса, ҳамда техник воситалар ва маҳсус хизматлар мавжуд бўлса, ногиронлиги бор кишилар ўз оиласири ва жамиятга катта фойда келтиришлари мумкинлигини кўрсатиб бериш зарур.

13. Ногиронлиги бор киши жамиятнинг оддий вакили сифатида ҳамда реал ҳаётий вазиятларда акс эттирилган сериаллар, фильмлар, кўрсатувлар, реклама роликлари яратиш керак. Ногиронлиги бор киши ушбу фильм, сериал ёки кўрсатувнинг бош қаҳрамони бўлиши ёки турли эпизодларда чиқиши мумкин. Асосийси – ногиронлиги бор кишининг стереотиплардан холи тимсолини яратиш.

4. Ақлий ва руҳий ногиронлиги бор кишиларни ҳам эътибордан четда қолдирмаслик лозим. Кўзи ожиз, аравачада ҳаракатланадиган ва бошқа кўз билан кўриш мумкин бўлган жисмоний ўзига хосликлари мавжуд инсонлар билан бир қаторда телекўрсатувларга Даун синдроми бор, аутизм ва ментал ногиронликнинг бошқа шакллари мавжуд кишиларни ҳам таклиф этиш керак.

5. Ногиронлик масаласи бўйича ишчи гурӯҳ тузиш ва унинг таркибига ОАВ билан ҳамкорликни йўлга қўя оладиган ногиронлиги бор кишиларни ёки

⁴⁹ Пособие для организаций инвалидов. "Работа со средствами массовой информации".http://aupam.narod.ru/pages/sozial/posobie_dlya_organizacijj_invalidov_rabota_so_sredstvami_mas_sovoyj_informacii/oglavlennie.html

ногирон болаларнинг ота-оналарни киритиш зарур. Бундай гурухнинг вазифаси журналистларга, кино ва телевидениенинг бошқа ходимларига ногиронлиги бор киши тимсолини кўрсатишда стереотиплардан қочиш ва уларни жамиятнинг бошқа аъзолари сингари оддий кишилар сифатида тасвирилаш юзасидан маслаҳатлар беришдан иборат бўлади. Бунда ана шундай гурухлар узоқ йиллардан бери фаолият олиб бораётган хорижий давлатлар тажрибасига таяниш.

6. Телевидениеда ижтимоий реклама сонини ошириш. Ногиронлиги бор кишилар ҳақида ижтимоий роликлар тайёрлашда у ногиронларга нисбатан ачинишни ёки салбий муносабатни шакллантириб қўймаслиги учун экспертларга мурожаат этиш мақсадга мувофиқдир. Шу вақтгача яратилган ижтимоий роликларни намойиш учун қабул қилиш.

7. Ногиронлиги бор кишиларни фильмлар, сериаллар ва кўрсатувларга киритишда телевидение учун маҳсус ахлоқ қоидаларини ишлаб чиқиш керак. Бунда бошқа давлатлар тажрибасига ва БМТ томонидан ишлаб чиқилган қоидаларга таяниш тавия этилади.

8. Журналистлар, телевидение ва кино соҳасининг бошқа ходимлари учун ногиронликни тушунтирувчи тренинглар ташкил этиш ва ўтказиш керак. Уларга ногиронларнинг жамоат ташкилотлари вакилларини ҳам таклиф этиш зарур.

9. Ногиронлиги бор кишиларни актёрлик касбига ўқитиш амалиётини жорий этиш: мазкур йўналишда мутахассислар тайёрлайдиган олий ўқув юртларида актёрлик ва телекўрсатувлар бошловчилигига қобилияти бор ногирон ёшлар ўқиши учун имконият ва шароит яратиш керак.

10. Ногиронлиги бор кишилар иштирокида ва улар ҳақида фильмлар, сериаллар, қўрсатувлар тайёрловчи ва намойиш этувчи телеканаллар ва продюссерлик марказларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, уларга имтиёзлар бериш керак.

Ногиронлиги бор кишилар билан мулоқот тили ва қоидалари

«Ногирон, ногиронлиги бор, ногиронлик» тушунчасининг ўзи соғлиқ билан боғлиқ бўлган меъёрдан четга чиқиши ҳолати ҳақидаги хаёлга олиб боради. Шу боис одатда «ногиронлар ва соғломлар» деб гапирилади. Аслида ногиронлик ҳар доим ҳам саломатлик оқибатида юзага келмайди, шу боис ногиронлар ва ногирон бўлмаганларни, яна ҳам аниқроғи ногиронлиги бор ва ногиронлиги йўқ инсонларни қарама қарши қўйиш тўғрироқ бўлади.

Камситмайдиган тил⁵⁰

Агар сиз жисмоний нуқсони бор кишилар ҳақида сўз юритмоқчи ёки ёзмоқчи бўлсангиз, нейтрал сўзлардан фойдаланинг, жумлаларни диққат билан танланг. «Фалон ҳалокатнинг қурбони» жумласи ўрнига «...фалокатига учраган киши» ёки «бошига ... тушган киши» каби сўзларни ишлатган маъкул. «Соғлом» - «ногирон» ёки «ногирон» - «бенуқсон» каби қарама қарши қўйишилар нотўғри хисобланади, шу боис ногиронлиги бор ва ногиронлиги йўқ инсонлар ҳақида гапириш керак.

Ҳеч қачон «норасо», «ноқис», «чўлоқ», «касал», «эпилептик», «децеپешник», «Даун» ва бошқа тамғаларни ишлатманг.

Сўзлардан эхтиёт бўлиб ва танлаб фойдаланиш соғлиғида камчилиги ва ногиронлиги бор кишилар билан ижтимоий иш олиб боришнинг асосий принципини акс эттиради. .

⁵⁰ «Социальная работа с инвалидами» Е.Р.Ярская-Смирнова, Э.К.Наберушкина.М., 2003.
<http://binafsha.uz/blog/?p=664&lang=ru&i=1>

Ногиронлар ҳамжамияти ҳозирда муомалада қўллаш учун ҳар томонлама мос келадиган атамаларни танлаш босқичида турибди. Кўплаб янги атамалар тилда ўз ўрнини топиб кетмаяпти. Айримлар «фарқли имкониятларга эга киши» жумласини маъқул қўришса, бошқалар ўзларини «қурбон» ёки «мажрух» деб аташларига ҳам қаршилик қилмайди. Аммо бу жумлаларнинг бирортаси матбуот учун мос келмайди.

Аксарият кўпчилик «имконияти чекланган киши» ёки «ногиронлиги бор киши» жумлалари мос келади, деб ҳисоблайди. Журналистлардан «ногирон» деб эмас, балки «ногиронлиги бор киши» деб ёзишни сўрашади, чунки олдин инсон, сўнгра унинг хусусияти ва соғлиғи туради. Ногиронлар ташкилоти, ҳаракати ёки гурӯҳи ҳақида гап кетганда, аксарият ҳолларда инглиз ва рус тилларида «ногиронлар» атамаси қўлланилади, масалан ногиронлик ташкилоти, ногиронлик ҳаракати, ногиронлар транспорти ва бошқалар. Буни бошқачароқ тарзда айтиш маъқулроқ, яъни: ногиронлар ташкилоти, ногиронлар ҳаракати, ногиронлар хуқуқлари учун курашувчи ҳаракат. Ногиронлар транспорти ўрнига қўлда бошқариладиган машина ёки фойдаланишга қулай транспорт дейиш мумкин⁵¹.

Кўйида журналистларга мақола ва репортажларда қўллаш тавсия этиладиган атамлар келтирилмоқда:

Атамалардан фойдаланиш бўйича тавсиялар⁵²

Қўллаш мумкин	Қўллаш тавсия этилмайди
Ногиронлиги бор инсон	Ногирон
Ногиронлиги бор инсон	касал, чўлоқ
Бемор инсон	Майиб-мажрух

⁵¹ «Социальная работа с инвалидами» Е.Р.Ярская-Смирнова, Э.К.Наберушкина.М., 2003.
<http://binafsha.uz/blog/?p=664&lang=ru&i=1>

⁵² «Социальная работа с инвалидами» Е.Р.Ярская-Смирнова, Э.К.Наберушкина.М., 2003.
<http://binafsha.uz/blog/?p=664&lang=ru&i=1>

Ривожланишида бузилиш бўлган бола	деформацияланган
Алоҳида эхтиёжли инсон	нуқсонли
Ўзига хос ривожланишли бола	Камчилиги бор
Ногиронлиги бўлмаган инсон	Ақли расо
Оддий инсон	Софлом
Ногиронлик аравачасидан фойдаланадиган инсон	Аравачага михланиб қолган
Аравачада ҳаракатланадиган иносн	Аравачага михланиб қолган
Туғма ногиронлик	туғма дефект, баҳтсизлик
Болалиқдан церебрал шол инсон	Церебрал шол қурбони
Полиомиелитни бошдан кечирган	Полиомиелитдан азият чекади
Полиомиелит оқибатидаги ногиронлик	полиомиелит оқибатида зарар кўрган
Ментал оғиши бор инсон	Ақли ноқис
Ривожланишдан ортда қолган бола	Ақли норасо
Ўқитиш қийин бўлган болалар	Ақли ноқис, ақли норасо болалар
Даун синдроми бор инсон	Даун
Тутқаноғи бор инсон	тутқаноқ
Тутқаноғи тутиб турадиган одамлар	тутқаноқ
Рұхий касал инсонлар	жинни
Рұхий касаллиги бор инсон	Ақли заиф
Менталь саломатлиги бузилган одам	Аҳмоқ

Кўзи ожиз инсон	Кўр
Яхши кўрмайдиган инсон	Шапкўр
Яхши эшитмайдиган инсон	Гаранг
Мулоқотга киришиш қийин инсон	Кар-соқов
Нутқида камчилиги бор инсон	Гунг
Кўлда бошқариладиган автомашина	ногиронлар машинаси

Тилимиз одоб-ахлоқ билан узвий боғлиқ. Аммо, хатто тилга эътиборли бўлиб ҳам, агар сухбатдошнинг ногиронлиги билан боғлиқ айрим ўзига хосликлар инобатга олинмаса, ўзингиз ҳам, сухбатдошингиз ҳам ноқулай аҳволга тушиб қолишингиз мумкин. Ўзингни қандай тутганинг маъқуллигини билмаганингда эса ўзингни ноқулай, биқиқ ҳис этасан. Қуйида ногиронлиги бор инсонлар томонидан шахсий тажрибаларидан келиб чиқиб ёзилган тавсиялар келтириб ўтилган.

Ҳаракатланиш билан боғлиқ ногиронлиги бор шахслар⁵³

1. Ногиронлар аравачаси унинг эгасининг дахлсиз ҳудуди эканини ёдда тутинг. Рухсатсиз унга суюнманг, уни итарманг, унга оёғингизни қўйманг.
2. Ёрдам бермоқчи бўлсангиз, олдин «ёрдам керакми?» деб сўранг.
3. Агар саволингизга ижобий жавоб олсангиз, айнан нима қилиш кераклигини сўраб олинг.
4. Агар сиздан аравачани итариб юришни сўрашса, уни секин итариш кераклигини унутманг. Чунки аравача тез ҳаракатланиб кетиш хусусиятига эга.

⁵³ «Социальная работа с инвалидами» Е.Р.Ярская-Смирнова, Э.К.Наберушкина.М., 2003.
<http://binafsha.uz/blog/?p=664&lang=ru&i=1>

5. Тадбирлар режалаштирилган жойларга кириб-чиқиш қулай эканига шахсан ишонч ҳосил қилинг. Рўйхатдан фойдаланинг, одамлардан қандай муаммо ёки тўсиқлар юзага келиши мумкинлиги ҳақида сўранг ва уларни бартараф этиш чораларини кўринг.
6. Ногиронлар аравачасида ўтирган кишининг елкасига қоқиш тавсия этилмайди.
7. Имкони бўлса, сухбатдошингиз билан кўз кўзга тушиб турадиган тарзда ўтириб олинг.
8. Агар меъморий тўсиқлар мавжуд бўлса, бу ҳақда олдиндан огоҳлантириб қўйинг. Шунда сухбатдошингизда қарор қабул қилиш ва режалаштириб олиш имконияти бўлади.
9. Одатда, ҳаракатланиш билан боғлиқ муаммоси бор ногиронларда кўриш, эшлишиш ва тушуниш билан боғлиқ муаммолар бўлмаслигини ёдда тутинг. Асосийси – уларнинг ҳаракатланишига мослашиш керак.

Яхши кўрмайдиган кишилар

1. Уларга қўл беринг. Уни йўлга солманг, қўлини қаттиқ сиқиб олманг, одатда қандай юрсангиз, шундай юринг.
2. Агар ёрдамингизни рад этишса, хафа бўлманг.
3. Қаерда эканликларингизни қисқача таърифлаб беринг. Масалан: «Хона ўртасида сиздан тахминан олти қадам нарида стол турибди» ёки «Эшикдан кирганда, чап томонда кичкина столча бор».
4. Баён этишда товуш, хид ва масофани англатувчи жумлалардан фойдаланинг.
5. Йўл бошловчи итлар билан худди оддий уй ҳайвонлариdek муомала қилиб бўлмайди. Уларга тегинманг, улар билан ўйнаманг.
6. Яхши кўрмайдиган одамнинг қўлидан ҳассасини тортиб олманг ва уни сиқиб ушламанг.

7. Ҳар доим сұхбатдошингиз маълумотни қандай шаклда: Брайл алифбоси, иирик ҳарфлар, аудиоёзув күринишида олишни исташини аниқлаштириб олинг. У одатда маъқул қўрадиган шаклга ишониб қолманг.
8. Гарчи сұхбатдошингиз сизни қўрмаса ҳам бевосита унга қараб гапиринг.
9. Агар сиз кўзи яхши қўрмайдиган ёки умуман қўрмайдиган одамга бирор нарса ўқиб бераётган бўлсангиз, олдинига нимани ўқиб бермоқчилигингизни айтинг. Одатий оҳангда гапиринг. Агар сұхбатдошингизнинг ўзи илтимос қилмаса, бирор бир маълумотни ташлаб кетманг.
10. Ҳар доим ўзингизни таништиринг.

Яхши эшитмайдиган кишилар⁵⁴

1. Яхши эшитмайдиган одам билан гаплашганда доим унга тик қаранг.
2. Юзингизни қўлингиз, соchlарингиз ёки бошқа буюмлар билан тўсиб олманг.
3. Яхши эшитмайдиган одамлар билан мулоқот қилишнинг йўллари жуда кўп. Агар сиз улардан қай бирини танлашга иккилассангиз, буни сұхбатдошингиздан сўранг.
4. Яхши эшитмайдиган одамнинг диққатини тортиш учун уни исмини айтиб чақиринг. Агар у жавоб бермаса, қўлига секингина туртиб қўйишингиз ёки юзи олдида қўлингизни силкитишингиз мумкин.
5. Равон ва аниқ гапиринг. Бир нималарни алоҳида таъкидлаш шарт эмас.
6. Агар сиздан бир неча марта бирор гапни такрорлашни сўрашса, уни бошқачароқ шаклда баён этишга уриниб қўринг.
7. Агар сиз ўз ичига рақам ёки манзилни олган маълумот тўплаётган бўлсангиз, уни ёзиб беринг, факс ёки электрон почта орқали ёхуд исталган бошқа усул билан етказинг, муҳими у аниқ ва тушунарли бўлиши керак.

⁵⁴ «Социальная работа с инвалидами» Е.Р.Ярская-Смирнова, Э.К.Наберушкина.М., 2003.
<http://binafsha.uz/blog/?p=664&lang=ru&i=1>

8. Оғзаки мулокотда қийинчиликлар юзага келса, сұхбатдошингиздан ёзма тарзда гаплашиш осон бўлиши мумкинлигини сўранг. Хабарлар оддий ва тушунарли бўлиши керак.
9. Сизни ўраб турган муҳитни ҳам ёддан чиқарманг. Катта ва одам кўп жойларда яхши эшитмайдиган кишилар билан сұхбатлашиш қийин кечади. Ёрқин қуёш нури ва қуюқ соя ҳам тўсиқ бўлиши мумкин.
10. Огоҳлантирумасдан сұхбат мавзусини ўзгартируманг. Бунинг учун «Яхши, энди ... масалада гаплашамиз» каби жумлалардан фойдаланинг.

Ривожланишда ва мулокотда камчилиги бор кишилар

1. Тушуниш осон сўзларни ишлатинг, аниқ ва равон гапиринг.
2. Агар сұхбатдошингиз улар билан танишлигига ишончингиз бўлмаса, қолипга тушиб қолган ва идиоматик жумлаларни ишлатманг.
3. Ўзингизни баланд тутиб гапирманг.
4. Вазифалар ёки лойиҳа ҳақида гап кетганда, бир бошдан, навбатма навбат тушунтиринг. Ҳар бир масалани тушунтирганингиздан кейин сұхбатдошингизга ўйлаб олиш учун имкон беринг.
5. Ривожланишида камчилиги бор катта ёшдаги киши ҳар қандай катта ёшдаги инсон сингари ҳаётий тажрибага эга бўлишини эътиборга олинг.
6. Зарур бўлса тасвир ёки фотосуратлардан фойдаланинг.
7. Ривожланишда муаммоси бор киши билан худди бошқалар билан бўлгани каби муомала қилинг. Сұхбат жараёнида бошқа одамлар билан муҳокама қиласидиган масалаларингиз, масалан: дам олиш кунлари учун режалар, таътилни қандай ўтказиш, об-ҳаво, сўнгги янгиликлар каби.
8. Сұхбатдошингизнинг бевосита ўзига қараб гапиринг..
9. Ривожланишда муаммоси бор кишилар ҳам ммуомалага лаёқатли эканини, улар ҳужжатларга, шартномаларга имзо қўйишлари, овоз беришлари, тиббий ёрдам кўрсатилишига розилик билдиришлари мумкинлигини эътиборга олинг.

Рұхий муаммолари бор кишилар⁵⁵

1. Рұхий муаммолари бор кишиларга албатта қүшімча ёрдам күрсатиш ёки бошқаcharoқ муомалада бўлиш керак, деб ўйлаш ярамайди.
2. Рұхий муаммолари бор кишилар билан бошқалар каби муомалада бўлинг. Худди шу шаклдаги ногиронлиги бор кишилар билан аввал қилган сухбатларингиз асосида уларнинг ҳаммаси ҳақида бир хулоса чиқаришга шошилманг.
3. Рұхий муаммолари бор кишилар тажовузкор бўлишади деган фикр ҳам тўғри эмас.
4. Рұхий муаммолари бор кишилар дори қабул қилиб юришади ва қабул қилишлари шарт деган фикр ҳам нотўғри.
5. Рұхий муаммолари бор кишилар ҳужжатларни имзолай олишмайди ва даволанишга розилик бера олмайдилар деб ўйлаш ҳам тўғри эмас. Уларнинг муомалага лаёқатлилиги қонун йўли билан белгиланади.
6. Рұхий муаммолари бор кишилар тушунишда ва ақлий даража бўйича бошқа одамлардан паст туришади, деган фикр ҳам нотўғри.
7. Рұхий муаммолари бор кишилар ишлашлари мумкин эмас, деган хулоса тўғри эмас. Улар малака ва кўникма талаб қиласидан қўплаб ишларни бажара олишади.
8. Рұхий муаммолари бор кишилар ўзлари учун нима яхшию, нима ёмонлигини ажратади олишмайди, деб ўйламанг.
9. Рұхий муаммолари бор киши тушкун аҳволда бўлса, ундан астагина нима ёрдам бера олишингиз мумкинлигини сўранг.
10. Рұхий муаммолари бор кишилар стрессдан чиқиб кетишни уddeлай олишмайди, деб ўйлаш нотўғридир.

⁵⁵ «Социальная работа с инвалидами» Е.Р.Ярская-Смирнова, Э.К.Наберушкина.М., 2003.
<http://binafsha.uz/blog/?p=664&lang=ru&i=1>

Нутқида муаммоси бор кишилар⁵⁶

1. Нутқида муаммоси бор кишиларга эътиборсиз муносабатда бўлманг, уларни тушуниш сизга қўпроқ керак.
2. Нутқида муаммоси бор кишилар билан сухбатлашганда уларнинг гапини бўлманг. У гапини тугатганига ишонч ҳосил қилганингиздан кейингина гап бошланг.
3. Сухбатни тезлаштиришга ҳаракат қилманг. Нутқида муаммоси бор кишилар билан мuloқot одатдагидан кўра қўпроқ вақтингизни олишига тайёр туринг.
4. Сухбатдошингизнинг юзига қараб, визуал алоқани ҳам ушлаб туринг. Ушбу мuloқotга бутун диққатингизни қаратинг.
5. Нутқида муаммоси бор кишиларнинг ёнида кимdir кузатувчи бўлиб юрган бўлса, саволларингиз, фикрларингиз ва эътиборингизни ўша одамга қаратманг.
6. Сухбатдошингизнинг гапларини тушунмаган бўлсангиз, ўзингизни тушунганга солиб кўрсатманг.

Журналист ногиронлиги бор кишилар билан мuloқot қилаётганида диққатни муаммога, ногиронликка эмас, балки одамга, унинг имкониятлари ва уни ўраб турган ижтимоий муҳитга, унинг ютуқларига қаратиш керак. Ногиронлиги бор кишилар билан уларни камситмаган ҳолда мuloқot қилиш айнан ана шу принципларга асосланади.

Ногиронлиги бор кишилар билан мuloқot қилиш қоидалари

(Мазкур қоидалар АҚШ ижтимоий хизмат ходимлари томонидан фаолиятларида қўлланилади. Улар АҚШнинг Ҳаммабоплик миллий маркази мутахассиси Карен Майер томонидан ишлаб чиқилган)

⁵⁶ «Социальная работа с инвалидами» Е.Р.Ярская-Смирнова, Э.К.Наберушкина.М., 2003.
<http://binafsha.uz/blog/?p=664&lang=ru&i=1>

1. Ногиронлиги бор киши билан мулоқот қилганингизда унинг кузатувчисига ёки сурдо таржимонга эмас, балки бевосита ўзига мурожаат қилинг.
2. Ногиронлиги бор киши билан таништиришганда унинг қўлини сиқиб қўйинг. Хатто қўлида муаммоси бор ёки протез қўлдан фойдаланадиганлар ўнг ёки чап қўлни сиқиб қўйишлари мумкин.
3. Яхши кўрмайдиган одам билан учрашганда ўзингизни ва сиз билан бирга келган кишиларни таништиринг. Агар сиз бир гуруҳ одамлар билан мулоқот қилаётган бўлсангиз, ҳар сафар саволингиз ёки фикрларингиз айнан кимга қаратилганини айтиб ўтишни унутманг.
4. Агар сиз ёрдам таклиф қилсангиз, уни қабул қилишгунча кутиб тулинг, сўнгра қандай йўл тутсангиз тўғри бўлишини сўраб олинг.
5. Катта ёшлилар билан худди катталардек муомала қилинг. Даврадаги бошқа кишиларга исми шарифини айтиб мурожаат қилаётган бўлсангиз, ногиронлиги бор киши билан ҳам худди шундай йўл тулинг. Ногиронлик аравачасидан фойдаланаётган кишиларга алоҳида эътибор қаратманг, уларнинг бошига ёки елкасига қўлингизни қўйманг, исмларини кичрайтириб айтманг.
6. Кимнингдир ногиронлик аравачасига суюниб туриш аслида унинг эгасига суюниб туришни билдиради, бу эса унинг асабига тегиши мумкин. Аравача, ўриндиқ ундан фойдаланаётган кишининг дахлсиз ҳудудидир.
7. Мулоқотда муаммоси бор киши билан гаплашганда уни диққат билан эшитинг. Сабрли бўлинг, у гапини тугатишини кутинг. Унинг гапларини тузатишга ёки унинг ўрнига гапиришга уринманг. Зарурат бўлганда жавоби ҳам қисқа ёки бош иргаб қўйиш ёхуд бирор бир ҳаракат билан қайтариладиган саволларни беринг. Агар сухбатдошингизни тушунмаган бўлсангиз, ўзингизни тушунгандек қилиб кўрсатманг.

8. Агар сиз ногиронлик аравачаси ёки қўлтиқтаёқдан фойдаланаётган киши билан сухбатлашаётган бўйсангиз, кўзингиз унинг кўзига тушиб турадиган тарзда жойлашинг, шунда мулоқотингиз осон кечади.
9. Яхши эшитмайдиган кишининг диққатини тортиш учун қўл силкиб қўйинг ёки елкасига оҳиста туртинг. Тўғри унинг кўзига қараб аниқ ва равон гапиринг. Яхши эшитмайдиган одамларнинг ҳаммаси ҳам лабдан ўқиб олиш қобилиятига эга бўлмайди. Лабдан ўқий оладиган киши билан сухбатлашганда, юзингиз аниқ кўринадиган, сизга ёруғлик тушиб турган жойга ўрнашинг ва сизга сигарета, овқат, қўллар ҳалақит бермаслигига эътибор қаратинг.
10. Ўзингизни эркин тутинг. Бехосдан нотўғри гапириб қўйсангиз хижолат бўлманг.
11. Ҳар қандай ёрдамчи восита (ҳасса, ногиронлар аравачаси, қўлтиқтаёқ) кимнингдир мулки ва буни ҳурмат қилиш керак. Рухсатсиз уларга тегманг, жойидан олиб бошқа ерга қўйманг.
12. Ногиронлиги бор киши билан мулоқотда гарчи унинг кузатувчиси бўлса ҳам, бевосита ўзига мурожаат қилиб гаплашинг.
13. Инсоннинг ногиронлигига эмас, балки унинг шахсига ёхуд муҳокама этилаётган муаммога эътибор қаратинг.
14. Агар нима қилишни, қандай йўл тутишни билмасангиз, буни сухбатдошингиздан сўранг. Кўпгина кишилар ноқлуай ахволда қолишдан кўра саволларга жавоб беришни афзал қўришади.
15. Ногиронлиги бор киши билан мулоқотга киришаётганингизда ҳаяжонланманг. Ногиронлиги бор ва ногирон бўлмаган кишиларнинг ҳам исми шарифи бор.
16. Ногиронлиги бор кишилар ҳам худди ногирон бўлмаган инсонларни қизиқтирган мавзу ва масалаларга қизиқишиларини ёдда тутинг.
17. Одатдаги баландликда ва аниқ гапиринг. Агар баландроқ овозда гапиришингизни истшса, ўzlари буни сўрашади.

18. Ногиронлиги бор кишилар ўзларига нима керагу, нима керак эмаслигини, нима ёқишию, нима ёқмаслигини, нимани уddyлай олишлари-ю, нимани эплай олмасликларини яхши билишади.

19. Ногиронлиги бор кишилар жамият ҳаётида иштирок этишни хоҳлашади. Сизнинг ёндошувингиз бунга халақит бермаслигига ишонч ҳосил қилинг.

20. Агар хатога йўл қўйган бўлсангиз, одоб доирасида узр сўранг, хатойингизни тўғриланг, хулоса чиқаринг ва мулоқтда давом этинг.

Жамиятда ногиронлиги бор кишининг ижобий ва ҳар томонлама тимсолини шакллантириш БМТнинг «Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисида» Конвенцияси талабларидан бири ҳисобланади. Жумладан, Конвенциянинг 8-моддасида шундай дейилган: *«Давлатлар ногиронлар ҳақидаги ижобий масаввурларни ва жамият томонидан уларнинг чуқурроқ тушунилишини; ногиронлар ва уларнинг ҳуқуқларига бағишланган тарбиявий-танишитирув дастурлари ўтказилишини разбатлантириши мажбуриятини олади»*.

Ногиронлиги бор кишиларнинг иқтисодий аҳволини яхшилашга қаратилган қонун ва қоидаларни ишлаб чиқиши уларнинг жамиятга интеграциялашувининг муҳим шарти ҳисоблансада, аммо у етарли эмас. Ногиронлиги бор кишининг ижобий тимсолини яратмай, стереотип ва нотўғри қарашларга қарши курашмай туриб, ногиронлиги бор кишиларнинг жамият ҳаётининг барча жабҳаларига тўлиқ интеграциясига ва жалб этилишига эришиб бўлмайди.

ОАВ ва кинода ногиронлиги бор кишининг ижобий тимсолини яратиш қўйидагиларни англатади:

1. Ногиронлиги бор кишиларнинг барча соҳаларда teng ҳуқуқлилиги;
2. Эътибор ногиронлиги бор кишиларнинг камчимлигига эмас, уларнинг қобилият ва имкониятларига қаратилади;
3. Ногиронлиги бор кишиларнинг мамлакат ижтимоий-сиёсий ҳаётида иштироки жамиятнинг кучли ва хилма хил бўлишини таъминлайди;

4. Ногиронлиги бор киши ҳам худди атрофидагилар каби ҳаёт кечириш, хатто бунинг учун махсус воситлаардан фойдаланиш талаб этилган ҳолатларда ҳам улар бажарган ишларни бажариш ҳуқуқига эга⁵⁷.

Савол ва топшириқлар

1. Ногирон болалар ҳаётини ёритишнинг ўзига хослиги нимада?
2. Журналистлар учун мўлжалланган «ОАВ ва бола ҳуқуқлари» қўлланмасида ногирон болаларнинг медиатимсолини яратишда эхтиёткорона ёндошиш юзасидан қандай тавсиялар берилган?
3. Ногирон боаллардан интервью олишда ва улар ҳақида репортаж тайёрлашда журналистлар қандай принципларга риоя этишлари керак?
4. ОАВ ва кинода ногирон шахсларнинг ижобий тимсолини яратиш учун журналистлар қандай ахлоқ қоидаларига риоя этишлари керак?
5. Ногирон шахслар билан мулоқот қилиш қоидалари ҳақида гапириб беринг.
6. Ногирон инсонлар билан қай тарзда тўғри мулоқот қилиш мумкин? ОАВда ногиронлик мавзусини ёритишда атамалардан эхтиёткорона фойдаланиш нимани англатади?

3.7.§. Суд-хукуқ мавзусини ёритишда журналистнинг касбий ахлоқи

Режа:

1. Суд залидан репортажларни ёритишда ахлоқий қоидалар.
2. Журналистлар суд-хукуқ мавзусида ахборот бериш.
3. Судьялардан интервью олиш.

⁵⁷ «Социальная работа с инвалидами» Е.Р.Ярская-Смирнова, Э.К.Наберушкина.М., 2003.
<http://binafsha.uz/blog/?p=664&lang=ru&i=1>

Асосий тушунчалар: айб, суд, суд жараёни, суд хукми, суд-хукуқ, айбсизлик презиумцияси.

Мавзу бўйича адабиётлар:

1. *Социальная работа с инвалидами» Е.Р.Ярская-Смирнова, Э.К.Наберушикина.М., 2003.*
2. <http://binafsha.uz/blog/?p=664&lang=ru&i=1>
3. <http://www.lex.uz/acts/20596>
4. <http://www.lex.uz/acts/20596>

Суд залидан репортажларни ёритишда қайси ахлоқий қоидаларга риоя қилиш керак? Суд жараёнини ижтимоий тармоқларда ёритиш мумкинми? Албатта, мумкин. Фақатгина суд очик бўлиб, раислик қилувчи судья жараённи фото ва видео суратга олишга рухсат берса. Аммо Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг **113-модда** моддасида ёзилишича, “Ҳамма судларда ишлар очик кўрилади. Ишларни ёпиқ мажлисда тинглашга қонунда белгиланган ҳоллардагина йўл қўйилади”⁵⁸.

Очиқ судларда ҳар ким қатнашиши мумкин. Шунингдек, давлат сири ёки қатнашчиларнинг шахсий ҳаёти билан боғлиқ ёпиқ суд мажлислари бўлиб, унга фақатгина суд раисининг рухсати билангина қатнашиш мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги қонун фақатгина журналистларнинг фаолияти мувофиқлаштиради. Блогерлар фаолияти қонун назаридан четда қолади. Аммо шунга қарамай асосий қомусимизнинг **29-моддасида** “Ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги хуқуқига эга. Ҳар ким ўзи истаган ахборотни излаш, олиш ва уни тарқатиш хуқуқига эга, амалдаги конституциявий тузумга қарши қаратилган ахборот ва қонун билан белгиланган бошқа чеклашлар бундан мустаснодир”⁵⁹деб белгилаб қўйилган.

⁵⁸ <http://www.lex.uz/acts/20596>

⁵⁹ <http://www.lex.uz/acts/20596>

Айтиш жоизки, оммавий ахборот воситаларида чоп этилаётган материаллар холис, беғараз ва қонуний асосда ёзилган бўлиши кераклигига эътибор қаратди. Чунки нохолис фикр жамоатчилик ўртасида нотўғри тасаввур шаклланишига сабаб бўлиши мумкин. Бинобарин, суд ҳокимияти ҳам, оммавий ахборот воситалари ҳам жамиятда қонунийликни таъминлаш, фуқароларнинг хуқуқ ва манфаатларини кафолатли ҳимоя қилиш йўлида фаолият юритади.

Журналистлар суд-хуқуқ мавзусида ахборот беришда баъзи қоидаларга амал қилишлари лозим:

- ✓ Ҳар бир таҳририят ўз аудиториясининг хуқуқий эҳтиёжлари, қизиқишлари ва кутувларини ўрганиб бориши мақсадга мувофик;
- ✓ Зарур ҳолатларда сукут сақлаш, ахборотни бир томонлама мазмунда бериш, далил исботсиз материал чоп этиш ёки қаҳрамонларга турли салбий мазмундаги ёрлиқларни “ёпишириш” каби иллатлардан қочиш;
- ✓ “айбиззлик презиумцияси”га риоя этиш;
- ✓ оммавий аудиторияга тушунарли тилда ахборот етказиб бериш;
- ✓ ОАВ материалларида фуқароларнинг фикр-мулоҳаза ва қарашларига кенг ўрин бериш, уларни манзилли ва мақсадли тарзда тайёрлаш.

Журналист суд жараёнини ёритар экан, албатта судьядан рухсат олиши зарур. https://my.sud.uz/#/online_service сайтида бевосита судларга электрон шаклда мурожаат қилиш мумкин. Буни суд жараёни бошлангунига қадар амалга ошириш лозим. Агарда судья сизга видео ёки фотосуратга олишга рухсат берса, судья ёзма рухсат бериб, бу ҳақида суд жараёни бошида ҳаммага эълон қиласи.

Агарда журналист судьядан интервью олмоқчи бўлса нима қилиш лозим?

Судья интервью беришга ўз хоҳиши билан рози бўлса, ҳеч қандай муамо йўқ. Аммо судьяни бунга мажбурлаб бўлмайди. Айтиш жоизки суд залидан интервью олишга йўл қўйилмайди.

Судьялардан интервью олишга тайёргарлик қўриш ва олиш бўйича журналист ва блогерларга тавсиялар:

- интервьюга тайёрланиш жараёнида судьяни Кодексда кўрсатилмаган хукуқбузарликка ундамаслик учун, “Судьяларнинг одоб-ахлоқ кодекси”ни яхшилаб ўрганинг;
- судьяга ўзингизни таништириб, интервью қачон ва қайси ОАВда чоп этилишини аниқ айтинг?
- саволларни судьянинг шу соҳага масъуллигидан (*H.K: жиноят ишлари бўйича судьяга шу йўналишида, хўжалик ишлари бўйича судьяга эса соҳага доир саволлар берилиши лозим*) тузиб чиқиб, умумий саволлардан иложи бўла қочинг;
- судьялар жуда банд инсонлардир, шу сабабли интервью вақтини олдиндан келишиб, саволларни аниқ тузишга ҳаракат қилинг;
- респондентга нисбатан ҳурматда, сабрли бўлиб, очик юз, сухбат предметини яхши тушинган ҳолда профессионал даражада интервьюни олишга ҳаракат қилинг;
- интервью олиш жараёни кўнгилдагидек бормаса, жаҳлингиз чиқмасин. Берган саволингизга жавоб ола олмасангиз унга бир неча маротаба қайтишдан уялманг;
- судья ҳали ёпилмаган ишни шарҳлашга ҳаққи йўқ, буни унутманг!

Адвокатдан интервью олиш мумкинми?

Журналист суд жараёнида ўзини қизиқтирган саволлар билан **адвокатга ҳам мурожаат қилиши мумкин**. Аммо у гувоҳ ёки жабрланувчининг унга ишониб айтган маълумотларни (гувоҳ ёки жабрланувчининг розилигисиз) ошкор этишга ҳаққи йўқ. Адвокат тергов сирини сақлаши лозим.

Шунингдек, адвокатлар ўз ҳамкасларининг фаолияти ҳақида гапиришдан тийиладилар.

Халқ маслаҳатчиларидан суд залида интервью олиш мумкинми?

Йўқ, мумкин эмас. Аввало иш якунланиб, ҳукм ўқилгунга қадар халқ маслаҳатчилари билан алоқага киришиш тақиқланади. Уларни фақатгина ҳукм ўқилаётгандагина умуми планда сурат ёки видеога тушириш мумкин. Халқ маслаҳатчилари холис, бетараф бўлиб,adolatli ҳукм чиқарилишига ёрдам бермоқлари лозим.

Суд залидан репортаж тайёрлашда журналист ва блогерлар бир нечта ахлоқ қоидаларига амал қилишлари лозим:

-суд жараёни қатнашчиларининг шахсий маълумотларини ОАВ ёки ижтимоий тармоқларда ошкор этмаслик;

-вояга етмаганларни уларнинг ота-оналари рухсатисиз сурат ёки видеога олмаслик ва тарқатмаслик;

-зўравонлик қурбонига айланган вояга етмаганлар ҳақидаги, уларнинг шахсини аниқлаштиришга хизмат қиласиган маълумотларни, яъни фамилияси, исми, унинг фото ёки видеосурати, ота-онаси ёки васий шахс маълумотлари, овозининг аудиоёзуви, иш ёки ўқиш жойининг манзилини ОАВ ва ижтимоий тармоқларда тарқатмаслик зарур.

Хукуқбузарликларнинг қурбони бўлган вояга етмаганлар ҳақидаги маълумот фақатгина учта ҳолатда ошкор этилиши мумкин:

- агарда 14 ёшга тўлмаган, вояга етмаган шахснинг ота-онаси ёки васий шахснинг ёзма розилиги бўлса;
- агарда унинг ота-онаси ёки васий шахси болага нисбатан хукуқбузарликни содир этишда гумон қилинаётган ёки айбланаётган бўлса;

- агарда катталарнинг розилигини олишни имкони бўлмаса. Масалан, вояга етмагн шахснинг ота-онаси боласига нисбатан ҳуқуқбузарликни содир этган бўлса.

! Ҳукм ўқилиб, кучга кирмагунича ҳеч бир инсонни жиноятчи деб аташ мумкин эмас.

Судда иши кўрилаётган шахс жиноят содир этилганидан бошлаб, турли хил босқичларда турлича айтилади:

- **ҳибсга олинган** (хуқуқбузарлик содир этишда гумон қилиниб, ички ишлар ходимлари томонидан ҳибсга олинган шахс);
- **гумон қилинувчи** (хуқуқбузарлик содир этишда гумон қилиниб, унга нисбатан жиноий ёки маъмурий иш қўзғалтилган шахс);
- **айбланувчи** (айбланувчи сифатида жиноий ишнинг терговига жалб этилган, ёки бевосита жиноят содир этган ва ҳибсга олинган шахс);
- **судланувчи** (содир этган хуқуқбузарлиги бўйича суд тайинланган шахс);
- **судланган** (унга нисбатан айбловчи ҳукм чиқарилган шахс);
- **оқланган** (унга нисбатан оқловчи ҳукм ўқилган судланувчи).

Журналист суд жараёнларини ёритишда қуийдаги ахлоқий қоидаларга риоя этиши мақсаддага мувофиқдир:

1. Судланувчининг миллати, ирқи, жинсидан қатъий назар ҳуқуқи ва шаънини хурмат қилиш;
2. Ёритаётган материаллардаги ҳар бир қаҳрамонни тасвирлашда холислик, бегаразлик тамойилларига риоя этиш;
3. Ҳуқуқий терминларни билиш ва уларни тўғри, ўзининг асл маъносида кўллаш;
4. Суд жараёнига аралашмаслик;
5. Судланувчи вояга етмаган шахсларни уларнинг ота-онаси ва васий шахсининг рухсатисиз ошкора этмаслик;

6. Суд хукми чиқмай ва кучга кирмай туриб ҳеч кимни айбламаслик;
7. Жисмоний камчилиги бор инсонларни уларнинг айби бўйнига қўйилиб, хукм ўқилган бўлсада, нуқсонларини тилга олиб айбламаслик;
8. “Айбиззлик презумпцияси”га риоя этиш;
9. Судьянинг рухсатисиз ишга халақит бериши мумкин бўлган гувоҳ ёки судланувчини қораловчи ёки оқловчи аудио ёки видео ёзувларни қўймаслик;
10. Шахснинг шахсий ҳаётига аралашмаслик;
11. Суд жараёни ёки инсон шахси ҳақида асосланмаган миш-мишларни тарқатмаслик;
12. Ҳамкасларнинг шаъни, қадр-қиммати, профессионал маҳоратини ҳурмат қилиш;
13. Ҳақиқатни тижорий-реклама, партия, лавозим манфаатларидан келиб чиқсан ҳолда ўзгартириб бермаслик;
14. Жиноий иш бўйича журналистик суриштирув материаллардан шахсий манфаатлардан фойдаланмаслик;
15. Муаллифлик ҳуқуқига риоя этиш ва плагиатдан қочиш;
16. Инсон ҳиссиётлари устидан кулмаслик, ҳақорат қилмаслик;
17. Жабрланганларнинг интервьюсини уларнинг рухсатисиз эълон қилмаслик;
18. Тергов жараёнида аниқланган, зўравонлик қурбонига айланган аёллар, ёш болаларнинг ўта мудҳиш видео ва фотосуратларини бермаслик лозим.

Савол ва топшириқлар

1. Қонунчиликда журналистнинг судларда иштирок этиш ҳуқуқи белгиланганми?
2. Суд залидан репортаж тайёрлашда журналист ва блогерлар нималарга эътибор бериш керак?
3. Журналистлар суд-хуқуқ мавзусида ахборот бериш қоидалари?
4. Судда иши кўрилаётган шахс жиноят содир этилганидан бошлиб, турли хил босқичларда турлича айтилишини изоҳлаб беринг.